

**НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
Департамент „Музика”**

АРИФИКМЕТ ЧЕРИМ ДЖЕМАЙЛИ

**„РАЗВИТИЕ НА ХОРОВЕТЕ
ПРИ АЛБАНЦИТЕ ОТ КОСОВО И МАКЕДОНИЯ
ПРЕЗ XX И XXI ВЕК”**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация
за присъждане на образователната и научна степен
„доктор”**

Научен ръководител: проф. Александър Куюмджиев

София, 2014

Дисертационният труд по професионално направление: 8.3. *Музикално и танцово изкуство*, научна специалност: *Музикознание и музикално изкуство* е обсъден и предложен за защита на открито заседание на Факултетния съвет към Магистърски факултет с Решение № 3/27.11.2013 г., на основание чл. 14, ал. 3 от Наредбата за развитието на академичния състав на НБУ, доклад от Декана на Магистърски факултет и Заповед № 190/ 04.01.2014 г. на Ректора на НБУ.

Разработката се състои от четири раздела (увод; две глави; изводи, заключение и приноси; използвана литература), общо 208 страници.

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на 15 май 2014 г. от 14.40 часа в Нов български университет, София, ж.к. „Овча купел“, ул. „Монтевидео“ № 21, I корпус, етаж V, зала 501 „Р. Михайлова“, на открито заседание на *Научно жури* в състав: проф. д.н. Явор Конов и проф. д-р Румяна Каракостова – *рецензенти*; проф. д.н. Елисавета Вълчинова-Чендова, проф. Александър Куюмджиев и доц. д-р Росица Драганова – *становища*; доц. Георги Петков и доц. д-р Ангелина Петрова – *резервни членове*. Председател на НЖ: проф. д.н. Явор Конов.

Дисертационният труд е на разположение на интересуващите се в офиса на департамент „Музика“ в НБУ – I корпус, етаж V, стая 504а.

Съдържание

- 3

РАЗДЕЛ I – Увод

1. Въведение

- 5

2. История на проблема (Досегашни изследвания)

- 7

3. Цел на разработката

- 7

4. Предмет на изследването – възникване и развитие на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония

- 7

5. Методология на работата

- 8

6. Периодизация

- 8

РАЗДЕЛ II

- 9

Възникване и развитие на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония от края на 19-ти век до 1990 г. (Разформироването на Р. Югославия)

1. Исторически обзор и организация на дейността (създаване на музикалните институции и хоровете при албанците от Косово и Македония)

- 9

2. Хорове – формиране, организация, диригенти, изпълнителска дейност, отличия на регионални, федерални и международни фестивали и конкурси, звукозаписи

- 10

2.1.A. Изявени любителски хорове в Косово

- 10

2.1.1. Хор на Катедралната църква “Дева Мария Помощница“ в Призрен

2.1.2. Хор на КХД “АГИМИ” в Призрен

2.1.3. Мъжки хор „Джакова“

2.2. Смесени полупрофесионални и професионални хорове в Косово

- 11

- 2.2.1. Полупрофесионален хор “COLEGIUM CANTORUM PRISHTINË”
- 2.2.2. Професионален хор на Радиото и Телевизията на Прищина
- 2.3. Хорове във висшите институти по изкуствата в Косово**
- 11
- 2.3.1. Хор на Университета по музика в Прищина
- 2.4. Хорове в средните музикални училища (с професионална насоченост по музика) в Косово**
- 11
- 2.4.1. Хор на Музикалното училище ”Лоренц Антони” в Призрен
- 2.4.2. Хор на Музикалното училище ”Пренк Якова” в Прищина
- 2.4.3. Хор на Музикалното училище в Митровица. Младежки хор в Митровица
- 2.1.Б. Любителски хорове в Македония**
- 12
- 2.5. Детски и училищни хорове с непрофесионална насоченост**
- 12
- 2.5.1. Изявени училищни и детски хорове в Косово**
- 13
- 2.5.2. Изявени училищни хорове в Македония**
- 13
- 3. Изявени диригенти**
- 13
- 4. Репертоар – анализ и систематизация по тематичен, стилев и жанров обхват.**
Първи изпълнения
- 14
- 5. Характерни интерпретационни особености и изпълнителска проблематика**
- 15
- 6. Изводи**
- 17

РАЗДЕЛ III

- 19

Развитие на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония от 1991 г. до първото десетилетие на 21-ви век

- 1. Исторически обзор и организация на дейността (продължаване на дейността и създаване на нови музикални институции и хорове)**
- 19
- 2. Хорове – формиране, организация, диригенти, изпълнителска дейност, отличия на регионални, федерални и международни фестивали и конкурси, звукозаписи.**
2.А.

Хорове, продължили дейността си; 2.Б. Новосъздадени хорове
- 20

2.1. Изявени любителски хорове
- 20

2.1.1. Изявени любителски хорове в Косово
- 20

2.А.1.1.1. Хор на КХД “АГИМИ” в Призрен

2.А.1.1.2. Мъжки хор „Джакова”

2.А.1.1.3. Младежки хор в Митровица

2.1.2. Изявени любителски хорове в Македония
- 21

2.Б.1.2.1. Смесен хор при Двореца на културата в Тетово

2.2. Професионални хорове (Косово)
- 21

2.Б.2.1. Професионален хор на Филхармонията на Косово

2.3. Хорове във висшите институти по изкуствата
- 21

2.3.1. Хорове във висшите институти по изкуствата в Косово
- 21

2.А.3.1.1. Хор на Факултет по изкуствата при Университета в Прищина

2.3.2. Хорове във висшите институти по изкуствата в Македония
- 22

2.Б.3.2.1. Смесен хор към Факултета по музикално изкуство в Тетово

2.Б.3.2.2. Смесен хор „Акапелия” към Факултета по музикално изкуство в Тетово

2.4. Хорове в средните музикални училища (с професионална насоченост по музика) - 23

2.4.1. Хорове в средните музикални училища в Косово
- 23

2.А.4.1.1. Хор на Музикалното училище ”Лоренц Антони” в Призрен

2.А.4.1.2. Хор на Музикалното училище ”Пренк Якова” в Прищина

2.Б.4.1.3. Хор на Музикалното училище в Джилян

2.Б.4.1.4. Смесен хор към Музикалното училище „Ческ Задея” във Феризай

2.Б.4.1.5. Хор на Музикалното училище „Тефта Ташко” в Митровица

2.4.2. Хорове в средните музикални училища в Македония
- 23

2.Б.4.2.1. Женски хор в Средното музикално училище към гимназия „Кирил Пейчинович” в Тетово

2.5. Училищни и детски (любителски) хорове с непрофесионална насоченост
- 24

2.5.1. Училищни и детски хорове в Косово
- 24

2.5.2. Училищни и детски хорове в Македония

- 24

3. Изявени диригенти

- 25

4. Репертоар – анализ и систематизация по тематичен, стилев и жанров обхват.

Първи

изпълнения

- 25

5. Характерни интерпретационни особености и изпълнителска проблематика

- 26

6. Изводи

- 28

РАЗДЕЛ IV

1. Изводи

- 30

2. Заключение

- 33

3. Приноси

- 34

V. Използвана литература

- 35

РАЗДЕЛ I

Увод

1. Въведение

Повод за написването на настоящия труд е необходимостта от цялостно обхващане, представяне, изследване и обобщаване на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония – основаване на хорозете, развитието им през 20-ти и началото на 21-ви век и постигнатите от тях успехи.

Основни фактори, които определят облика на всяка хорово-изпълнителска култура, са: формиралите се културни и музикални традиции; взаимовръзките с фолклора и специфичните за него изказ и особености; езика като словесна и поетична основа на вокалното изкуство с присъщата му синкретичност; репертоарът, преобладаващо и тясно свързан основно с националното и регионално композиторско творчество и степента на развитието му, както и влиянията на други развити хорово-изпълнителски култури; степента на организация и институционална подкрепа на хоровото дело; наличието на подготвени диригенти, способни да посветят своя талант, воля, умения и принос за развитието на хорово-изпълнителските традиции и култура на народа и страната си.

Настоящият труд е опит да се събере и обобщи наличната информация, да се осветли и проследи формирането и развитието на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония, доколкото пишещият притежава опита като основател, диригент на хорове и преподавател – от една страна, и разполага с наличните, до голяма степен оскъдни исторически източници, събирането на които бе основна задача и предизвикателство за автора. Ако се спрем на албанската музика, трябва да добавим повече неща, тъй като нашата музика е свързана и с определени исторически предпоставки, които може би са били основателна или неоснователна причина да изостанем от развитието и движещи се с по-бързи стъпки към цивилизацията страни. Потомци на античните илири, албанците са измежду най-древните народи на Балканите и Европа. Албанците винаги са били окупирани от различни окупатори. Единственото поле за съхраняване на народността им самосъзнание и за изява на духовните и културните им потребности през вековете остава фолклорът. Той е изключително разнообразен, чист откъм външни влияния, с богато орнаментирана мелодика, гъвкава ритмика, метрика и в преобладаващо неравноделни размери (7/8, 9/8, 12/8 и пр.). Благодарение на него като основа на една богата музикално-артистична традиция и на таланта и жизнеността на народа в сравнително много кратък исторически период е постигнато едно значително развитие на албанската професионална музика. Сериозната класическа музика и изпълнителско изкуство в духа на европейските музикални традиции се развиват значително по-късно в сравнение с останалите народи на Балканите. Историческите обстоятелства не позволяват самостоятелен и значим напредък в нито една сфера, включително и в сферата на музиката. Преки документи за започването и фазите на културно развитие при албанците, включително на музиката и хоровото пеене, няма. Изворите са малко, не са запазени както трябва или са изчезнали. Унищожавано е било всичко ценно за албанската култура. За това назадничаво дело сме помогнали и самите ние с незнанието и примитивизма си. Ето защо събирането на документация за културния живот на албанците, особено преди Втората световна война, е затруднено. Където не можем да се опираме на достоверни документи, се основаваме на общите изследователски принципи, общата история, практиката на другите народи, както и от релевантни сведения, които са ни помогнали донякъде да осветим някои фази и периоди от културния живот на албанците.

Музиката като цяло и хорът в частност са двата базови елемента, които характеризират албанския народ. Ако се спрем, за да анализираме тези елементи, трябва да хвърлим поглед и върху горчивата ни история като народ. В албанските земи и по специално в Косово и Македония културното развитие е преживяло много възходи и падения, които произлизат от различни фактори. Най-важен е политическият фактор. Тази част от Балканите винаги е била обект на дискусии и на разнообразно отношение от страна на Великите сили.

Естествено е тези процеси да оказват влияние и върху развитието на музиката и в частност на хорово-изпълнителското изкуство.

Професионалната музика при албанците от Косово и Македония започва да се формира в края на 19-ти век. Особено значима за формирането ѝ е ролята на католическата църква в Косово. За църковни нужди към католическите църкви постепенно започват да се създават и функционират хорове. Началото се поставя в Призрен от Хора при Катедралната църква “Дева Мария Помощница“. С него започва популяризирането на западно-европейската културна традиция и ценности. Трябва да се каже, че и с образуването на албанската държава през 1912, където живее половината от населението, развитието на музиката не е подкрепяно. Не съществува каквато и да е инициатива от страна на държавата.

В Косово, Македония и Черна Гора, където живее другата част от албанците, развитието на музикалното възпитание и обучение, на музикални институции и професионални музикални дейности не се култивира. Забранена е всякаква официална изява на албански език. Не без значение са и хегемонистичните стремежи на сръбския шовинизъм към останалите народи, включително и албанците, които се забелязват в политиките, водени през 19 век и целия 20 век.

Между двете световни войни постепенно започва да се развива културна и образователна дейност. След Втората световна война до 1989 г. Косово юридически става част от Югославската федерация, състояща се от 6 републики и 2 области. В рамките на тази федерация през 70-те години на 20 век Косово развива значителна културна, художествена, образователна и научна дейност. Музикалната култура започва да се стабилизира и утвърждава художествено и институционално, използвайки всяко малко пространство от създадените политически обстоятелства. Институционализират се няколко образователни, културни, медийни, както и артистични дейности. Създават се културни художествени дружества (КХД), смесени, мъжки, женски и детски любителски хорове, студентски, полупрофесионални и професионални хорове и оркестри, средни и висши музикално-образователни институции. Развитие получават и училищните хорове. В хоровите произведения преобладават фолклорните обработки и изискваната от времето социално-политическа тематика.

Но сръбският хегемонизъм и прилежащата му политика успяват да разединят югославската общност и да създаде вражда между различните народи. Хегемонистичните стремежи на сърбите са особено силни по отношение на албанците. От момента на пълната окупация на Косово (юли 1990) от войските на Милошевич в един период от близо 10 години, характеризиращ се с войната за независимост от 1999 г. и установяването на Протекторат от два мандата, културният и образователен живот на Косово е подложен на институционално унищожение. Затварят се училища, окупират се

печатни медии, спират дейността си творчески организации, музикални състави и фестивали. Някои състави обаче, продължават дейността си. Въпреки усложнените от политиката на Милошевич обстоятелства силата и духовният морал на албанците не угасват. При изключително трудни условия образованието продължава да съществува на всички институционални нива, но за съжаление не успява да развие дейността си.

Провъзгласяването на независимостта и създаването на Република Косово през 2008 г. заварва Косово в състояние на изключителна бедност, що се отнася до културата. Но с по-силна ангажираност постепенно започват да се активизират институциите. В сферата на музиката се възстановяват и се създават нови музикални дружества, институции и фестивали. Увеличава се на седем броят на специализираните основни и средни музикални училища. Продължава дейността си Университетът в Прищина и Факултетът по изкуствата към него. Възобновяват дейността си преобладаващата част любителски хорове. Създават се и нови. За съжаление някои от най-добрите музикални състави, като хорът „Collegium Cantorum“ – Прищина, симфоничният оркестър и хорът на Радио и Телевизия Прищина, както и музикалните фестивали „Косовски акорди“ и „Музикалната сцена на Прищина“ не подновяват дейността си и окончателно престават да съществуват.

При албанците от Македония до 80-те години на 20-ти век липсват създадени автономни институции. Хоровото пеене се развива главно чрез аматьорските хорове към началните и средни училища. След обособяването през 1991 г. на независима Република Македония и откъсването ѝ от Югославия културните и образователни институции се създават с бавно темпо. Но не се проявява онова болезнено прекъсване на културната дейност, както в Косово. Напротив, налице е създаване и развитие на институциите.

Премахването на границите между албанците позволява активиране и разширяване на културния обмен между Албания, Косово и Македония. Библиотеките се обогатяват с много нови музикални произведения, а хоровете постепенно започват да усещат и пресъздават аромата на албанската музика и мощната полифония, която е много специфична, както и много красива и неповторима. В хоровото творчество се претворяват албанските музикални елементи, интонации и хармония.

При изработването на тази работа сме подпомогнати от публикувани бележки, документи, монографии, вестници, познанията на автора на този труд, както и от различни диригенти и членове на хорове.

2. История на проблема (Досегашни изследвания)

Както вече бе упоменато, преки документи, т. е. документални свидетелства за точното започване, фазите и периодите на културния живот при албанците от Косово и Македония, включително и на музиката и хоровото изкуство, няма. Изворите са малко, не са добре съхранени или са унищожени.

По тези причини събирането на документация за културния живот на албанците, особено преди Втората световна война, е значително затруднено. По много различни въпроси е публикувано и писано частично, но не като научно изследване с присъщите за него изисквания за документалност на представянето, анализ, синтез и изводи, а за образователни цели. За концертите и дейността на хорите съществуват някои публикации от вестниците в Косово, както и монографии за КХД „Агими”, Мъжкия хор на Джакова, историята на няколко музикални училища в Косово и др.. Основно с описания и анализи на част от концертната дейност на някои от хорите са се заемали журналисти и музиканти като Сами Пирай, Акил Коци, Енджъл Бериша, Шачир Фоници, Ибрахим Кадриу и много други музикални критици. Но те не са достатъчни. Подробно и цялостно изследване, систематизиране, класифициране и обобщаване на дейността и исторически обособеното развитие на хорите при албанците от Косово и Македония, на диригентите, репертоара, концертната дейност и постигнатите от хорите успехи в страната и чужбина и на специфичните творчески и художествено-изпълнителски особености на хорното изкуство при албанците от Косово и Македония все още не е извършено. Ето защо повод за написването на настоящия труд е необходимостта от: събиране, систематизиране, класифициране и обобщаване на наличната информация за хорите от до голяма степен оскъдните и разпокъсани исторически източници; анализ на процесите, съпътстващи формирането на хорите при албанците от Косово и Македония; цялостно представяне на исторически обособеното развитие на хорите; изследване и обобщаване на дейността, репертоара и художествено-естетическите му насоки и постигнатите успехи в страната и чужбина и на специфичните творчески и художествено-изпълнителски особености на хорно-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония. Надяваме се, че с настоящия труд това ще бъде извършено.

3. Цел на разработката

Основна цел на изследването е да се обхване цялостното развитието на хорите при албанците от Косово и Македония – от първото ядро на репродуктивната музика до наши дни, от основаването и формирането му в края на 19-ти в., през развитието му в 20-ти в. и достиженията в началото на 21-ви век. Целта е да се обобщи наличната, но разпокъсана информация за хорите от до голяма степен оскъдните исторически източници; да се събере възможната допълнителна информация, включително от публикации, интервюта с диригенти и др. подобни; да се проследи, анализира и систематизира цялата информация по основаването на хорове при албанците от Косово и Македония; да се обхване, класифицира и представи исторически обособеното им развитие; да се изследва и обобщи концертната дейност на хорите и диригентите им в страната и чужбина и постигнатите от тях

художествени успехи; да се представи, анализира и систематизира репертоара на хоровете по отношение на тематичен, стилев и жанров обхват, премиерни изпълнения и художествено-естетически насоки през различните периоди; да се анализират и обобщят интерпретационните особености, специфичните художествено-изпълнителски отлики и проблематиката на хоровото изкуство при албанците от Косово и Македония.

В този труд ще имаме възможността да представим в цялост дейността на хоровете, базирайки се на изследване и анализиране на предоставени от диригенти и членове на хорове материали, както и на монографии и публикации във вестници, за да имаме възможно повече източници и факти, свързани с дейността на хоровете, оставили следи – от първите хорове до наши дни.

4. Предмет на изследването

Предмет на изследването в настоящия труд е възникването и развитието на хоровете при албанците от Косово и Македония през 20-ти и началото на 21-ви век. Той обхваща: историографско проучване, представяне на диригенти, сравнителен анализ на дейността, развитието, репертоара и художествения изказ и обобщаване на специфичните интерпретационни особености, отлики и проблематика на хоровото изкуство през разглеждания период. Дейността на хоровете се изследва по отношение на следните аспекти: **хорове (формиране, организация, концертна дейност, участия в конкурси и фестивали, отличия); изявени диригенти; репертоар (анализ и систематизация по тематичен, стилев, жанров обхват и премиерни изпълнения); характерни интерпретационни особености и проблематика; изводи.**

5. Методология на работата

Изследователските методи, които са използвани, са: **историографски метод; сравнително-аналитичен метод; метод на отделяне на частното и свързването му с общото. Историографският метод** изисква прилагане на историографски подход в изследването съобразно обособената в историческото развитие периодика – както в общоисторически аспект, така и в частност при формирането и развитието на хоровете и хорово-изпълнителското изкуство. **Сравнително-аналитичният метод** предполага съпоставяне между отделните изследвани обекти и аналитично очертаване на новите, приносни моменти на всеки един от тях в развитието. **Методът на отделяне на частното и свързването му с общото** се прилага за обобщаване на развитието, художествено-творческите постижения и проблематика през исторически обособения период за хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония.

При изследването авторът се базира на специално подготвен въпросник, попълнен от интервюирани за целта хора, свидетели и участници при

формирането и развитието на хоровете. Основава се и на бележки, както и на литературата написана по-рано от различни автори. Критиката е оценила много високо дейностите на хоровете, като авторът е привел някои от тези материали, за да засвидетелства извършената работа и дейности. Като действащ диригент, свидетел и пряк участник в процесите, авторът използва и събраната от него информация, опит и знания.

6. Периодизация

В настоящия труд периодизацията се извършва чрез **прилагане на историографския подход**. Като всяка регионална култура на Балканите, то и албанската култура и в частност хорово изкуство е свързано с историята и наложилото се тук специфично историческо и културно развитие. Следвайки хронологията на историческото време, развитието на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония може да се обособи в два периода:

Първи период – от създаването на първите хорове към католическите църкви в Косово в края на 19 век през формиране на Културно-художествени дружества (КХД) в началото на 20 век, основаване на хорове между двете световни войни и значимо развитие на организираното и поставено на професионална основа хорово-изпълнителско изкуство след Втората световна война в рамките на Федерална Република Югославия – до 1990 г., когато с разформироването на Югославската федерация и пълната военна окупация на Косово (юли 1990 г.) голяма част от съставите в Косово преустановяват дейността си.

Втори период – от придобиването през 1991 г. на Културна автономия на Косово в рамките на Република Сърбия, Войната за независимост на Косово, започнала през 1999 г., установяването на Протекторат в рамките на ООН, след който през 2008 г. се провъзгласява независимостта и започва дейността на Република Косово. След края на войната в Косово някои от хоровете не подновяват дейността си и се разпускат. Но преобладаващата част от тях след известно прекъсване от началото на 90-те години до 2008 г. продължават дейността си.

В Македония, след обособяването през 1991 г. на Република Македония, не се проявява болезненото прекъсване на културната и образователната дейност, както в Косово през 90-те години. Напротив, наблюдава се едно развитие на хоровете и културните и музикалните институции.

Ето защо за начало на Втория период приемаме като условен разграничителен момент 1991 г.

РАЗДЕЛ II

Възникване и развитие на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония от края на 19-ти век до 1990 г. (Разформироването на Р. Югославия)

1. Исторически обзор

Както вече бе упоменато, в историческото си битие през вековете албанците винаги са били окупирани - от римляни, славяни и след това в петвековно робство от османските турци. Не са без значение и хегемонистичните стремежи на сръбския шовинизъм през 20 в. към останалите народи, включително и албанците, които се забелязват още в политиките, водени през 19 век. Липсата на собствена държавност до голяма степен е възпрепятствала създаването на условия и възможности за самостоятелно развитие на културата и изкуството, в което до голяма степен се коренят причините за по-късното им възникване и развитие. Единственото поле за съхраняване на народностното самосъзнание на албанците и за изява на духовните и културните им потребности през вековете е фолклорът, който е изключително богат и разнообразен. Специфична отлика, дала отпечатък върху културното развитие, са исторически създадите се възможности за влияние и усвояване на европейския културен модел – различни при албанците от Косово и Македония.

В Косово разпространението на католицизма спомага за възприемане на европейските културни традиции и формирането на професионална музика и хорово изкуство в католическите църкви още от края на 19 век. Началото се поставя в Призрен от Хора при Катедралната църква “Дева Мария Помощница“, където през 1887 г. е монтиран и орган. Хорът към Катедралата първоначално е мъжки, а след 1941 г. – смесен. Съществуват и детски и младежки хорове. Постепенно започват да се създават хорове и към другите католическите църкви. Между Първата и Втората световни войни в Косово започват да се създават и светски любителски хорове. Хоровото творчество се ограничава предимно в сферата на обработки на народни песни. Моделът е идентичен на развитието в останалите балкански страни, като се осъществява с известно закъснение. След Втората световна война Косово юридически става част от Югославската федерация със статут за културна автономия. Развиват се, особено през 70-те години, интензивни културни, художествени, образователни и научни дейности. В Призрен се създава КХД „Агими“ (ноември 1944 г.), с което се поставя началото на нов етап в развитието на хоровата традиция – този на приоритетното обръщане към светския хоров репертоар. Постепенно примерът се разпространява и в други градове на Косово. Основават се: 7 музикални училища (2 в Прищина, в Митровица, Гниляне, Феризай, Пея и Джяковица); Висше музикално училище, прераснало през 1975 г. в Музикална академия (днес Музикален факултет в рамките на Факултета по изкуства в Прищина); 5 оркестърра (на Радио и Телевизия

Прищина и в Призрен, Прищина, Митровица и Пея); 9 хора, включително 1 професионален и 5 полупрофесионални; училищни и детски хорове; дружества на композиторите, на музикантите, на музикалните педагози и Албаноложкия институт в Прищина; издава се популярна музика в най-различни жанрове и училищна литература; развива се и музикалното творчество, включително хорово, на албанските композитори от Косово; 4 фестивала за сериозна музика; 4 хорови фестивала, регионални състезания (конкурси и фестивали) за младежки и училищни хорове и федерални състезания на хоровете (Ниш, Титово Ужице, Нови Сад, Прищина, Шабац и др.); редица фолклорни музикални фестивали. Музикалната култура и културата като цяло, включително и на Косово, започва да прави сигурни крачки към консолидация и културно утвърждаване.

Но сръбският хегемонизъм и прилежащата му политика успяват да разединят югославската общност и да създадат вражда между елементите ѝ. Това довежда до пълна окупация на Косово от войските на Милошевич през юли 1990 г., разформироването на Югославската федерация (Федерална Република Югославия) през 1991 г., войната за независимост от 1999 г. и установяването на Протекторат (два мандата) в Косово. През 2008 г. се провъзгласява независимостта и започва дейността на Република Косово. През този близо 10-годишен период (от юли 1990 до 2008 г.) почти всички културни институции и състави в Косово са подложени на институционално унищожение и преустановяват дейността си. Съвсем малка част от хоровете продължават да работят, като се посвещават на патриотична дейност. Продължават да функционират, макар и при извънредни обстоятелства, и музикално-образователните институции.

При албанците от Македония до 80-те години на 20-ти век не се създават необходимите културни и образователни институции. При тях процесите се развиват с много по-бавно темпо. Липсват институции, които по-бързо биха придвижили развитието на музикалната култура. Хоровото пеене се усвоява главно в началните и средни училища чрез функциониращите към тях аматьорски училищни хорове. Стимул за развитието им е функциониращата и тук, както в Косово и в републиките на бивша Югославия система от състезания за младежки и училищни хорове. От 1973 г. в Тетово започва да се провежда и Международен хоров фестивал „ТЕХО“. Република Македония става независима през 1991 г. след разформироването на Югославската Федерация. Тя не е директно засегнатата и остава до известна степен встрани от войната. Там не се наблюдава драматичното преустановяване на културната дейност, както в Косово и се създават условия за развитие на хоровото дело, особено при албанците от Тетово.

2. Хорове – формиране, организация, диригенти, изпълнителска дейност, отличия на регионални, федерални и международни фестивали и конкурси, звукозаписи.

2.1.А. Изявени любителски хорове в Косово:

2.1.1. Като първоосновател на хоровата дейност в Косово в края на XIX в. **Хорът към Катедралната католическа църква „Дева Мария Помощница”, Призрен** поставя основите на хоровото пеене при албанците в Косово. До 1887 г. хорът пее а саpella. С монтирането на орган през 1887 г., подарен от австрийския император Франц Йосиф, става възможно изпълнението на творби от европейски автори и възприемането на европейската музикална традиция. Наред с произведения на латински език хорът постепенно започва да изпълнява и преведени на албански църковни песни, публикувани от свещениците Рок Метей и Никола Мини. До 1941 г. хорът е мъжки. От началото на четиридесетте години се включват и жени и се установява смесена хорова формация. По това време се създава и младежки хор. След 1941 г. диригент на хора е Лоренц Антони, чиято работа е нова фаза в развитието на хора в художествен и съдържателен план. Той за първи път въвежда репертоар от меси на световни композитори и светски композиции от европейски и албански автори, представяни на светски концерти. Така се поставя началото на светското хорово пеене.

Другите два най-стари и популярни любителски хорове – **Смесеният хор към КХД „Агими”, Призрен и Мъжкият хор „Джакова”, Джяковица** от основаването си до 1990 г. развиват активна и посветена на родолюбивата и патриотична кауза концертна и музикално-популяризаторска дейност. Те запазват започнатата традиция, издигат художественото ниво, култивират и популяризират хоровата музика на албанските композитори.

2.1.2. **Хорът на Културно-художественото дружество (КХД) „Агими”** е създаден през 1944 г. от непрофесионалните диригенти Антон Лумези и Нури Шерифи. С идването на Лоренц Антони като диригент след 1945 г. дейността на хора се поставя на професионална основа. Той развива многогласното хорово пеене и въвежда светския репертоар, който до 1990 г. е много широк. Доминират първи изпълнения на творби от албанските композитори: снароднели, хармонизирани или обработени народни песни, песни от национално-освободителната борба и др. от Л. Антони, К. Трако, Ф. Бечири, Ш. Дешпали, Р. Муличи, В. Джини, Ч. Задея, „Кантата за Агими” от Р. Юмери, както и някои творби от световни композитори. Постепенно се преминава към стилизиране на песните. (Раздел II, 4.2.3.1.). Прави впечатление изключителната патриотична ангажираност на концертната дейност и репертоара. След Лоренц Антони диригенти на хора са Реджо Муличи, Енджъл Бериша, Марк Качинари, Джеладин Кастрати и Фикрим Емра.

2.1.3. **Мъжкият хор „Джакова”** е създаден през 1965 г. от Рауф Доми. Концертната му дейност и репертоар, особено по време на освободителното

движение от 90-те години, също се отличават с патриотичната си ангажираност. Преобладаващо се изпълняват за първи път патриотични, народни, лирични и духовни песни от албанските композитори Р. Доми, Р. Муличи, К. Османи, Б. Крута, З. Балата, Т. Наси и др. (Раздел II, 4.2.3.1.).

С исторически доказаната си във времето роля, дейност и пример трите хора заемат значимо място във формирането и развитието на хорово-изпълнителското изкуство на албанците от Косово и Македония. Но все пак дейността им е ограничена в рамките на любителското хорово-изпълнителско изкуство и регионалните граници.

2.2. Смесени полупрофесионални и професионални хорове в Косово

2.2.1. Първият хор на албанците от Косово, придобил голяма международна известност и авторитет е **хор “Colegium Cantorum”, Прищина**, надхвърлил с изкуството си тясно регионалните граници. Основан е през 1967 – 1968 г. от Марк Качинари (1935 – 1985) – композитор и диригент с доказана международна известност, един измежду първите албански педагози с висше образование, автор на учебници, професор и декан на Факултета по изкуствата в Прищина. Съставът изнася около 300 концерта в Прищина, Косово, републиките от бивша Югославия, както и в европейски страни като Албания, Германия, Румъния, Англия, СССР, Холандия, Дания и Италия. Той е първият албански хор с отличие на международен хоров конкурс – трето място и трета награда на Международния хоров фестивал-конкурс в Ланголен, Англия. Носител е на Декемврийската награда на Автономната област Косово, Годишната награда на Културно-образователната общност на Косово, Ноемврийската награда на Общинското събрание на Прищина, Наградата на Вук, Сърбия, Първата награда и палката на Съюза на композиторите на Югославия (за успешната интерпретация на произведенията на Стефан Мокраняц) и много други. В репертоара му доминират творби от албански композитори, изпълнени за първи път в Косово: хорови произведения от Л. Антони, М. Качинари, Р. Муличи, В. Джини, Р. Доми, Ф. Бечири, К. Трако и Ч. Задея. Към тези над 150 произведения на концертния подиум прозвучават и творби на композитори от световната класика: мотети, мадригали, кантати, „Реквием” – Моцарт, хорове из оперите на Дж. Верди и Б. Сметана, „Косовски народни песни” по народен текст от Ст. Мокраняц, премиерното концертно изпълнение на операта „Момичето на Качаник” от Р. Доми по либрето на А. Доми и др. (Раздел II, 4.2.3.1.). Навсякъде този хор представя по достоен начин албанското музикално творчество и хорово-изпълнителско изкуство, като интерпретацията му е на много високо художествено ниво.

2.2.2. Професионалното усъвършенстване на хоровото изпълнителство в Косово продължава и през 80-те години на 20-ти в. с дейността на **Професионалния хор на Радио и Телевизия Прищина** под ръководството на Рафет Руди (1980 - 1987 г.) и Баки Яшари (1987 - 1990 г.). С тях хорът реализира

записи в Радиото на произведения от албански и световни композитори и паралелните им премиерни изпълнения в около 150 различни концерта, тържествени чествания и други концертни. Хорът участва във фестивала „Летни игри” в Дубровник, Хърватска, на различни фестивали в страната и чужбина и е постоянен участник на фестивала „Музикални дни на Косово” в Джякова (Раздел II, 4.2.3.1.).

2.3. Хорове във висшите институти по изкуствата в Косово:

2.3.1. Смесеният хор на Факултета по изкуства към Университета в Прищина е основан през 1962 г. от Бахри Чела. Ръководен е последователно от професорите Байар Бериша (1975 - 1977 г.), Рафет Руди (1977 г.), Байар Бериша (1978 г.) и отново от Бахри Чела (от 1990 г.). Хорът има участия в много концерти, но приоритетно дейността му е свързана с прояви на университета, учебната дейност и поставяните от преподавателите учебни задачи при обучението на студентите. Репертоарът му е разнообразен и включва произведения от албански и световни автори.

2.4. Хорове към средните музикални училища (с професионална насоченост по музика) в Косово

Изпълнителските възможности на училищните хорове са различни и се определят от възрастовата специфика (детска или тийнерджърска), гласовите особености (преди или по време и след мутация) на учениците, професионалната насоченост и степента на музикална и ансамблова грамотност на хористите, съответно различните възможности за избор на репертоар и не на последно място – от организационното и финансово осигуряване на хорове и отдадеността в работата като ръководители и на хорове на съответните учители. В настоящия труд преимуществено се разглежда дейността на хорове към средните професионални училища по музика (с професионална насоченост). Обобщено, дейността и приносите им се осъществяват в няколко направления: изпълнение на свързаните с учебно-образователната дейност педагогически задачи; участия в различни сценични прояви и концерти на местно ниво, свързани с училищни и национални празници и събития; участия в регионални, републикански и федерални състезания. Тези училищни хорове внасят нова струя в развитието на хоровото изкуство с присъщата им музикална грамотност, възможности за бързо усвояване на разнообразен репертоар, ново светоусещане, податливост към гъвкаво музикално фразиране и младежко сценично излъчване. Те способстват и за обучението и подготовката на бъдещи професионални кадри (изпълнители, музикални педагози, диригенти, а и композитори) в хорово-изпълнителското изкуство.

2.4.1. Смесен хор към музикалното училище „Лоренц Антони”, Призрен с диригенти Лоренц Антони (1949 -1956 г.), Радоица Милославлевич (1956 – 1961

г.) и Енджъл Бериша (1961 – 1990 г.), под чието ръководство хорът развива активна дейност. Участва на конкурси в Призрен и Косово и на републикански и федерални състезания в бивша Югославия. Гостува в Ниш, на Хоровия фестивал в Титово Ужице (1958 г.), на Фестивала на военните песни в Целье (1961-1965 г. - ежегодно) и на конкурсите за младежки хорове от бивша Югославия. Изпълнява репертоар от над сто произведения от албански композитори, Ст. Мокраняц, Й. Славенски и световни класици (Раздел II, 4.2.3.1.).

2.4.2. Хор на Музикалното училище „Пренк Якова”, Прищина с ръководители Радоица Милославлевич (1963 – 1968 г.), Чазим Оручи (1968 - 1969 г.), Бахри Чела (1970 - 1981 г.), Баяр Бериша и Бечир Дервиши (1981 – 1988 г.) и Йехона Заими (1988 - 1990 г.). Най-интензивна и ползотворна е дейността на хора под ръководството на Бахри Чела и Баяр Бериша. Изнася много концерти. Участва на всички републикански състезания (с ежегодни награди) и федерални конкурси (Белград - второ място, 1972 г.; Ниш - първо място през 1976, 1977 и 1978 г.; Скопие - първо място, 1977 г. и първо място на Международния конкурс за детски хорове в Целье (1981 г.). С Йехона Заими изпълнява хорови произведения на албански и чужди автори и изнася концерти в Прищина, Призрен и други градове.

2.4.3. Хор на музикалното училище в Митровица – основан през 1966 г. от Фахри Бечири и Рафет Руди, като от 1977 негов ръководител е Лирийе Коши-Халили. Участва в регионални прояви и фестивали. Заслуга на този хор и неговата диригентка Лирийе Халили-Коши е организацията и провеждането на Фестивала на детската песен “Чуруликане край Ибър” през 1981 г. в Митровица.

- Продължение на Хора на музикалното училище е **Младежкият хор в Митровица**, основан през 1983 г. от Лирийе Халили-Коши и хористи, завършили Музикалното училище. За кратко време този хор достига до едно професионално ниво и печели първи места на фестивалите за младежки хорове в Митровица и Косово. На Конкурса за хорова музика в бивша Югославия съставът е определен за най-добрия в Косово, а на Международния хоров фестивал в Ниш получава специалната награда за интерпретация. Поради колорита на гласовете и певческите си способности той е един от избраните 4 хора, участвали в ателието „Известна световна музика“ на немския композитор Fritzer Weu. Въпреки войната в Косово хорът продължава да функционира почти нелегално, включвайки се в участия по повод важни за албанците събития и празници.

Репертоарът на хоровете към средните учебни заведения по музика включва произведения от албански и световни автори, но основно е бил свързан с учебната дейност и поставяните от преподавателите учебни задачи.

2.1.Б. Любителски хорове в Македония

В Македония до 80-те години на 20-ти век хоровата дейност се осъществява главно чрез училищните любителски хорове (предимно еднородни детски) в началните и средни училища, което е една инвестиция в бъдещото развитие на хоровото изкуство в Македония.

2.5. Детски и училищни хорове

Основни приноси в дейността на училищните и детски (любителски) хорове с непрофесионална насоченост са осигуряване на една добра музикално-образователна грамотност, възпитаване в любов към националните и музикални ценности и съпричастност към развитието на хоровото изкуство. При тях следва да се подчертае ясното съобразяване (и ограничаване) на репертоара според възможностите на съставите по отношение на нотна грамотност, възрастова специфика, гласови възможности, тематика на песните и езикова специфика. Репертоараът основно е съставен от албански песни – народни, авторски обработки или авторски песни. Част от тях са били задължителни за провежданите фестивали на училищни хорове, като сред композиторите на песни се открояват Л. Антони, В. Джини, М. Качинари, Р. Руди, З. Балата, Р. Рамадани и др. (Раздел II, 4.2.3.1.).

2.5.1. Изявени училищни и детски (любителски) хорове с непрофесионална насоченост от Косово, отличени на различни прегледи, фестивали и конкурси:

Хор към начално училище „Гьон Серечи“ (бившето „25 май“) от Феризай, ръководен от Рамадан Рамадани (1978 - 1980 г.) – трикратен победител в конкурса за детски хорове в Косово и трето място на Фестивала за детска хорова музика в Шабац; **Детски хор „Весели деца“ във Феризай** с ръководител Рамадан Рамадани – участие на Фестивала за детски хорови песни в Звечан, Косово (1975 г.) и записи в Прищинската телевизия на CD за предмета „музикално образование“ в началните училища на песни от В. Джини и З. Балата; **Детски хор на Радио Телевизия Прищина**, диригент Рамадан Рамадани – седем поредни участия на фестивала „Дни на Косовската музика“ в Джакова, на фестивали от федерален характер в Прищина (1982 г.), на детските хорове в Косово (1984 г.) – първо място, детски фестивал „Косовски акорди“, Прищина (десет участия), съвместни участия с хора Colegium Cantorum и с професионалния хор на Радио Телевизия Прищина, (вкл. концертната премиера на операта „Арбрешка сватба“ от Рауф Доми), записи на много хорови песни за деца от В. Джини, З. Балата, Р. Доми, М. Менгичи, Т. Бериша и др. под продуцентството на Радио Телевизия Прищина и участия в много музикални телевизионни предавания; **Хор на децата в Джилян** с ръководител Зек Юсуфи – награда на музикален конкурс от федерален характер в Нови Сад (1968 г.); **Хор на училището „Селами Халачи“ в Джилян** с диригент Байрам Османи и **Хор към основно училище „Тефик Чанга“** от Феризай, ръководен от Доста Сталетовичи – участват в различни конкурси, носители са на награди;

Детски хор в с. Кечекол с диригент Рамадан Рамадани – ангажирана концертна дейност през годините на войната в Косово, участие в „Дни на Косовската музика“ в Джакова и записи в Р. Т. Прищина.

2.5.2. Изявени училищни и детски (любителски) хорове с непрофесионална насоченост от Македония. До 80-те години на 20-ти век хоровото пеене в Македония се развива главно в началните и средни училища чрез предимно еднородни (детски) училищни хорове. Доминира албанския репертоар от народни песни и авторски фолклорни обработки (Раздел II, 4.2.3.1.). Но все пак се наблюдават и отлики, като някои от хорове са отличени на различни прегледи, фестивали и конкурси: **Хор към началното училище „Лирия” в Тетово** – първа награда на любителския фестивал на началните училища (1970 г.). Репертоар от песни с народен характер и стари градски песни; **Хор към началното училище „Кирил Пейчинович” в село Теарце** с ръководители Шефик Шерифи и Ферит Садулаху (1978 - 1984 г.) – отличен на фестивалите в Тетово, 1967 г. (първо място), Битоля, 1968 г. (второ място) и на любителския фестивал на началните училища, 1970 г. – (второ място). Репертоар от народни песни, революционни песни и песни с комунистически идеи, посветени на Тито; **Хор към училището „Абдюл Фрашгъри” в Боговина** с ръководители Накил Абдиу (1963 - 1978 г.), Арификмет Джемайли (1978 - 1982 г.), Адвийе Куриу (1983 - 1994 г.) и Ялдезе Джемайли (от 1995 г.). Изпълнява английски двугласни хорови творби и албански песни на революционна тематика; **Девическият хор към начално училище „Истигбал” в Тетово**, ръководен от Хамди Ислами (1972-1973 г.). Изпълнява лирични песни и песни с патриотично съдържание.

3.Изявени диригенти

Първите диригенти в Косово са диригентите на хоровата музика. Измежду първите са Нури Шерифи (за кратко време), Лоренц Антони (хорът на КХД „Агими”, хорът на Радиото), Марк Качинари (хорът на КХД „Агими”, хорът „Colegium Cantorum”), Енджъл Бериша (хорът на КХД „Агими”), диригентите на Хора на музикалното училище в Призрен Желадин Кастрати, Дашнор Дзърдза, Фикрим Емра, Бесим Бериша, диригентите на училищни и детски хорове Неджат Ибрахими, Сюря Бериша, Мухамет Бея, Рамадан Рамадани, Вилма Бейтуалху, Байрам Османи, Зека Юсуфи, Фахри Бечири, Лирие Халил-Коши, Хаки Шюти, Неджи Бериша и много други. Първият диригент с направление дирижиране е Бахри Чела, а след него Рафет Руди и Баяр Бериша, Йехона Займи. С дирижиране се занимават и композиторите Баки Яшари и Рауф Доми. През последните години имаме и други имена на диригенти. Но сред най-изявените и утвърдили се диригенти са: **Лоренц Антони** (1909 – 1991) – диригент, композитор и етномузиколог (Раздел II.3.1.); **Енджъл Бериша** () – музикален историк и диригент (Раздел II.3.2.); **акад. Рауф Доми** (1945 -) – диригент, композитор и професор (Раздел II.3.3.); **Марк Качинари** (1935 – 1985) –

диригент, композитор и основател на хора “Colegium Cantorum” (Раздел II.3.4.); **проф. Рафет Руди** (1949 -) – композитор и диригент (Раздел II.3.5.); **проф. Баяр Бериша** – диригент и музикален педагог (Раздел II.3.6.) и **проф. Бахри Чела** – диригент (Раздел II.3.7.).

4. Репертоар – анализ и систематизация по тематичен, стилев и жанров обхват. Първи изпълнения

4.1. Анализът на изпълнявания от хорвете репертоар сочи, че той би могъл да се класифицира според:

4.1.1. Тематика, стилова и жанрова специфика, функционално предназначение.

4.1.1.1. Песни с битова, социална или хумористична тематика (хармонизирани, авторски обработки на народни песни или лично авторско творчество) **от албански композитори – ок. 67**, от които: 24 хармонизирани народни (или снароднели) песни от неизвестни автори, текст народен; 43 авторски обработени народни песни, текст народен (Раздел II, 4.1.1.1.);

4.1.1.2. Песни за родината и природата, лирични песни или химни (хармонизирани, авторски обработки на народни песни или лично авторско творчество) **от албански композитори – ок. 41**, от които: 8 авторски, по авторски текстове; 14 авторски обработки, текст народен; 19 хармонизирани народни лирични песни, текст народен (Раздел II, 4.1.1.2.);

4.1.1.3. Песни с героична, борческа (борбите за освобождение) **и революционна тематика** (епични, маршови, масови песни и др.) – **ок. 65**, от които: 20 народни (снароднели) песни от национално-освободителната борба и 19 патриотични песни, текст народен; 26 авторски песни, по авторски текстове (Раздел II, 4.1.1.3.);

4.1.1.4. Религиозни песни от албански композитори – 7 песни от Р. Доми (Раздел II, 4.1.1.4.);

4.1.1.5. Репертоар с творби на чужди композитори от различни епохи и стилови направления – **сравнително малко като количество** произведения (преобладава личното авторско творчество) – **ок. 16** произведения от световни автори: Ласо, Моцарт, Бетовен, Грубер, Сметана, Верди и др. (Раздел II, 4.1.1.5.);

4.1.1.6. Циклични форми (кантати, меси, оратории, опери) от албански или чужди композитори – **ок. 6** произведения от Р. Юмери, Моцарт, Р. Руди и Р. Доми (Раздел II, 4.1.1.6.);

4.2. Обобщено, репертоарът на хорвете от Косово през Първия период обхваща около 202 произведения, от които:

4.2.1. Народни песни – ок. 137: хармонизации на битови и лирични албански народни песни – ок. 62; хармонизации и аранжimenti на снароднели (албански и от други страни) песни без авторство от национално-освободителната борба – ок. 18; авторски обраб. на албански нар. песни от албански композитори – ок. 57;

4.2.2. Лично авторско хорово творчество от албански композитори – ок. 44 произведения: лирични песни и химни за природата и родината – ок. 10; масови и песни с героична, борческа и патриотична тематика – ок. 22; религиозни произведения с литургичен текст – 7; кантатно-ораториални – 3; опери – 2;

4.2.3. Произведения от чужди автори – ок. 21 (вкл. Requiem – Моцарт и произведения от различни стилове и епохи – от Ренесанса, Барока, класицизма, романтизма до съвременната музика)

4.3. Авторство

4.3.1. Преобладават хорови песни от албанските композитори – ок. 181 произведения, от които: 80 хармонизирани и 57 авторски обработки на албански народни песни от албански композитори; Лично авторско хорово творчество от албански композитори – 44 песни за родината, природата, лирични и хумористични песни, химни, епични, маршови и масови песни, кантати и др.;

4.3.2. 21 творби от чужди композитори от различни епохи и стилови направления – сравнително малко като количество произведения. Преобладава личното авторско творчество.

4.4. В Македония доминира училищния хоров репертоар от албански автори - основно народни песни и авторски фолклорни обработки.

4.5. Изпълнения за първи път – хорове с регистрирани и документално доказани най-голям брой първи изпълнения – около 270: Хор “Colegium Cantorum” – ок. 150 първи изпълнения, от които документално доказани 35; КХД „Агими” – ок. 61 първи изпълнения; Мъжки хор „Джакова” – ок. 53 първи изпълнения; Професионален хор на РТП – ок. 7 първи изпълнения

4.6. Най-изпълнявани произведения (утвърдили се в репертоара на три и повече хорови състави): Р. Муличи – „Есен”, текст Р. Ходжа (от 5 хора, първо изпълнение – хор “Colegium Cantorum”); Р. Руди – „Скакалецът”, текст Р. Кукай (от 3 и повече хора, първо изпълнение – хор “Colegium Cantorum”); Р. Руди (от 3 хора) – „Бяха две кумички”, текст народен (от 3 хора, първо изпълнение – хор “Colegium Cantorum”); Р. Муличи – „Като малка жълтица си”, текст народен (от 3 хора, първо изпълнение – М. хор „Джакова”); Р. Муличи – „Моята родина” (Моята страна), текст К. Б. Широка (от 3 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”); Ф. Бечири: „Дойде мисити”, народна, сватбена песен; „Хубавицата от планината”, народна, любовна; „Идва и си отива като полет на птица”, народна, любовна – обработени народни песни, текст народен (от 3 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”).

5. Характерни интерпретационни особености и изпълнителска проблематика

При албанските хорове от Косово и Македония е налице **тясна взаимовръзка между национално творчество и изпълнителство.**

Естествени и характерни предпоставки за развитие на вокалното и в частност хоровото изкуство са: тематичното и жанрово богатство на албанския песенен фолклор (битови, семейни, сватбени, любовно-лирични, любовно-хумористични, приспивни, лирични с идиличен или елегичен характер, гурбетчийски лирични, хумористични или епични песни); заимствана от фолклора ладова обособеност на мелодиката; голямо метроритмично разнообразие (включително в неравноделните 7/8, 8/8, 9/8 размери), темпоритмична гъвкавост и ритмично многообразие; мелодична разпевност, свързана с интонационно-речевите особености на албанския език; мекота и естествена тембрална оцветеност на звука, обусловени от характерните за Балканите природо-климатични условия; исторически създали се възможности за влияние и усвояване на европейския културен модел в Косово, където разпространението на католицизма през II половина на 19 в. спомага за възприемане на европейските културни традиции и за развитие в католическите църкви на хоровото изкуство. Основите се поставят от Хора към Катедралната католическа църква „Дева Мария Помощница”, Призрен, който под ръководството на Лоренц Антони поставя началото и на светското хорово пеене чрез концертно изпълнение на албански хорови песни (предимно хармонизирани или авторски фолклорни обработки на народни песни от албански композитори) и същевременно популяризира произведения и на европейски автори. **Основно място в репертоара от 202 песни заемат ок. 137 хармонизирани или авторски фолклорни обработки на албански народни песни.** До средата на XX в. обработките се ограничават с хармонизации в класикоромантически хармоничен стил и хомофонна фактура, като се опират върху мелодичната линия, метриката, текстовата поетична стъпка, темпоритъма и емоционалната образност на народната песен.

Преобладават малките куплетни или куплетно-вариационни форми: (период, двуделни или триделни с реприза или развиващ дял) – особено характерно за обработките на народни песни.

Художествено-изпълнителското равнище е съпътствано от неизбежните за всяко начало трудности и носи типичната за един преходен период проблематика. При любителските хорове първоначално преобладава определено открито звукоизвличане, стеснен гласов диапазон по отношение на високия регистър, неовладяно певческо дишане и атака на тона, изострена звучност, форсирани силни, приглушени тихи и недостатъчно овладени променливи динамики, съпроводени от проблеми на прецизността при ансамбъла, интонацията и строя, артикулацията и дикцията, скандираност и квадратност на фразирането и пр. Всичко това рефлектира върху хоровата изразност и интерпретационните възможности на хорвете и води до едно до голяма степен аналогично като в другите съседни балкански страни изпълнителско равнище на хоровото изкуство.

Подобни са особеностите на формиране, развитие и изпълнителската проблематика при новосъздаващите се след 50-те години на 20 в. непрофесионални (любителски към началните и средни училища) и професионалните (към средните и висши музикалнообразователни институции) училищни, детски и младежки хорове. И при тях доминира албанския репертоар от народни песни и авторски фолклорни обработки. Изпълнителските им възможности допълнително са ограничени от възрастовите особености, периодичната смяна на хористите, недостатъчната школуваност, характерното за възрастта микстово-фалцетно звукоизвличане, сравнително изострената и със стеснена динамическа скала звучност, ограничен гласов диапазон, ансамблова и интонационна проблематика и пр. Но тези хорове подготвят възпитани в любов към хоровото пеене хористи, като осигуряват кадровото обезпечаване на хоровете и допринасят по този начин за бъдещото развитие на хоровото изкуство.

Професионалните (към средните и висши музикалнообразователни институции) притежават музикална грамотност, звукоизвличане нон вибрато, бързо усвояване на разнообразен репертоар, ново светоусещане, податливост към гъвкаво музикално фразиране и младежко сценично излъчване, но и техните възможности са стеснени поради възрастовата специфика и неизбежното текучество на хористи.

Всички хорове, особено най-старите и популярни любителски състави, като Смесения хор към КХД „Агими” и Мъжкия хор „Джакова”, активно развиват посветена на родолюбивата и патриотична кауза концертна и музикално-популяризаторска дейност. Те, макар и в рамките на ограничените регионални граници, запазват започнатата традиция, издигат художественото ниво и култивират и популяризират хоровата музика на албанските композитори. Изграждането на хорово-певчески навици и изпълнителски възможности се постигат постепенно. Това са качества, изискващи един продължителен период на формиране и развитие. Върхови постижения в развитието на хоровете на албанците от Косово чрез достигане на пълноценна художествена изразност и драматургична образност бележи изкуството на полупрофесионалния хор “Colegium Cantorum”, Прищина (първият албански хор, носител на национални и международни награди, изпълнил за първи път над 150 произведения от албански и световни композитори, вкл. „Реквием” – Моцарт, концертно изпълнение на оп. „Момичето на Качаник” и Кантата за хор, солист, рецитатор и пиано „Огнище на мъдростта” от Р. Доми и концертирал с голям успех в Албания, Германия, Румъния, Англия, СССР, Холандия, Дания, Италия и в републиките от бивша Югославия) и на Професионалния хор на Радио и Телевизия Прищина (реализирал множество записи и премиерни изпълнения на произведения от албански и световни композитори, вкл. вокално-инструменталната творба „Саможертвата” от Р. Руди и оп. „Арбрешката сватба” от Р. Доми – в концертно изпълнение).

Изкуството на тези хорове се основава на белкантовото школувано пеене, техника медза воче и овладяна проблематика на звукоизвличането. Постигнати са тембрална оцветеност и мекота на звука, изравнен ансамбъл, много добра интонация и строй, метрично и ритмично многообразие, ясна артикулация, дикция и художествена декламационност на поетичния текст, широка динамична амплитуда, гъвкави нюансировка, фразирание и щрихи. Придобити са значителни музикално-драматургични и изпълнителски възможности за концептуално изграждане на художествената образност и съдържание.

При училищните и младежките хорове до разпада на бивша Югославия в Македония и Косово функционира ефективна система от регионални състезания, които се организират в края на всяка година. От представянето на хоровете се определя степента на субсидирането им през следващата година. Това стимулира работата и води до положителното развитие на хоровете и ръководителите им. Не закъсняват и резултатите (споменаваме само първите награди) на:

А. Косово. Регионални, републикански и федерални конкурси и фестивали: Хор на Музикалното училище „Пренк Якова”, Прищина (на всички републикански състезания – награди, вариращи между първо, второ и трето място); Младежният хор в Митровица (първи места на фестивалите за младежки хорове в Митровица и Косово); Хор към начално училище „Гьон Серечи“ (бившето „25 май“) от Феризай (трикратен победител в конкурса за детски хорове в Косово); Смесен хор към музикалното училище „Лоренц Антони”, Призрен (Хоров фестивал в Титово Ужице, 1958 г. и Фестивал на военните песни в Целье – ежегодно от 1961 до 1965 г.); Хор на Музикалното училище „Пренк Якова”, Прищина (отличия на федерални конкурси: първи места в Ниш (1976, 1977 и 1978 г.) и Скопие (1977 г.); Младежки хор, Митровица (определен за най-добрия състав от Косово на Конкурса за хорова музика в бивша Югославия и специалната награда за интерпретация на Международния хоров фестивал на бивша Югославия в Ниш); Детски хор на Радио Телевизия Прищина (седем поредни участия на фестивала „Дни на Косовската музика“ в Джакова, първо място - 1984 г. на фестивал от федерален характер в Прищина, 1982 г.); **Международни фестивали:** Хор на Музикалното училище „Пренк Якова”, Прищина (първо място на Международния конкурс за детски хорове в Целье, 1981 г.); Младежки хор в Митровица (избран като един от четирите хора, участвали в ателието „Известна световна музика“ на немския композитор Frtzter Wey);

Б. Македония. Регионални и републикански състезания и фестивали: Хор към началното училище „Лирия” в Тетово (първа награда на любителския фестивал на началните училища, 1970 г.); Хор към началното училище „Кирил Пейчинович” в

село Теарце (първо място на Фестивала на училищните хорове в Тетово, второ място на Фестивала на училищните хорове в Битоля и второ място на любителския фестивал на началните училища, 1970 г.).

6. Изводи

6.1. Професионалната музикална култура и хорово изкуство при албанците от Косово и Македония започват да се развиват в края на 19 век – значително по-късно от останалите страни в региона, до голяма степен поради липсата на собствена държавност и отсъствие на необходимите условия и възможности за самостоятелно развитие на културата и изкуството.

6.2. Разпространението на католицизма в Косово способства за създаване към католическите църкви на първите хорове в Косово (Хор при Катедралната църква “Дева Мария Помощница“, Призрен и др.). С тях започва формирането на професионалната музика и хорово изкуство и става възможно постепенното усвояване на европейските културни традиции.

6.3. Хоровете към католическите църкви първоначално изпълняват преведени на албански език църковни песни. Част от тях са от класически майстори, както и от хърватски и словенски песни. Голямата меса се пее на латински език.

6.4. В периода между Първата и Втората световни войни светското хорово дело в Косово постепенно започва да се развива. Поставя се началото на светското хорово пеене. Хоровото творчество се ограничава предимно в сферата на хоровите обработки на народни песни, а хорово-изпълнителската дейност функционира и се развива като любителско изкуство.

6.5. След 1940 г. в католическите църкви започват да се изпълняват и меси от световни композитори за смесен хор и солисти с инструментален съпровод. Тази дейност все още е ограничена в рамките на богослужебния ритуал.

6.6. Пълноценна концертно-сценична, светска хорово-изпълнителска дейност в Косово се развива от четиридесетте години на 20 в. по времето на бившата Югославска федерация, в която Косово има статут за културна автономия. В репертоара на хоровете стремително навлизат светски композиции. Започва дейността и развитието на първите големи любителски хорове, хоровете към музикалните училища и Факултета по изкуства в Прищина и достига върхови постижения при полупрофесионалният смесен хор “Colegium Cantorum”, Прищина и професионалният смесен хор на Радио и Телевизия Прищина, които за съжаление преустановяват дейността си в края на I период.

6.7. В Македония до 80-те години на 20-ти век не са налице действащи и изявени хорове. Хоровата дейност се осъществява главно чрез училищните любителски хорове в началните и средни училища.

6.8. В липсата на собствена държавност, която до голяма степен възпрепятства създаването на необходимите условия и възможности за самостоятелно развитие на културата и изкуството и исторически създадите се различни

възможности за влияние и усвояване на европейския културен модел се коренят до голяма степен причините за по-късното възникване и развитие на професионалната музикална култура и хорово изкуство при албанците от Косово и Македония. Те дават и отпечатък върху и обясняват специфичните разлики в културното и хорово-изпълнителското развитие между Косово и Македония.

6.9. Така, но с определено закъснение от около половин век, се възпроизвежда и повтаря моделът на формиране и развитие на хоровото изкуство като в другите съседни балкански страни.

6.10. Репертоарът на хорозете обхваща предимно произведения от албански композитори – около 202 произведения, от които 137 хармонизирани или авторски обработки на народни песни. Постепенно, според степента на развитие на местната композиторска школа, се развива и личното авторско хорово творчество от албански композитори – 44 творби, включително 2 опери и 3 кантатно-ораториални творби.

6.11. Изпълнението на концертен репертоар от чужди композитори е сравнително ограничено – общо около 21 произведения (ок. 10%). Усвояването му става постепенно. Най-активни са Професионалният хор на Радиото и Телевизията и Полупрофесионалният хор “Colegium Cantorum”, Прищина.

6.12. В изпълненията на хорозете преобладават творби, написани в малките едно-, дву- и триделни песенни и куплетно-вариационни форми.

6.13. Почти всички произведения от албанските композитори са изпълнени за първи път, а от чуждите автори – за първи път в Косово.

6.14. Характерна особеност на концертната и музикално-популяризаторската дейност на всички хорове е активната им отдаденост на родолюбивата и патриотична кауза.

6.15. В художествено-изпълнителското развитие на хорозете картината е аналогична – първоначално то е съпътствано от неизбежните за всяко начало трудности. Изпълнителската проблематика се овладява постепенно, което неизбежно рефлектира и върху интерпретационните качества на хорозете.

6.16. Отличителни и характерни качества на изразността при хорозете са: мелодична разпевност, свързана с интонационните особености на албанския език; тембрална оцветеност, обусловена от характерните за Балканите природо-климатични условия; заимствани от фолклора метроритмично разнообразие (включително неравноделните 7/8, 8/8, 9/8 размери), темпоритмична гъвкавост и ритмично многообразие.

6.17. Преобладаващата част от хорозете осъществяват своята концертна дейност основно в региона и в рамките на бивша Югославия. До средата на 80-те години на 20 в. федеративното устройство на бивша Югославия позволява до определена степен развитие на националните културни традиции и особености и предоставя едно разширено поле за обмяна на опит и творческа изява на

хоровете – на хорови фестивали и конкурси на регионално и федеративно ниво).

6.18. Закономерна за развитието тенденция е **създаването на полупрофесионални и професионални хорове през втората половина на 20 в.: Полупрофесионалният хор “Colegium Cantorum”, Прищина** (носител на федерални, национални и международни награди – трето място и трета награда на Международния хоров фестивал-конкурс в Ланголен, Англия, концертирал в Албания, Германия, Румъния, Англия, СССР, Холандия, Дания и Италия и придобил голяма международна известност и авторитет) и **Професионалният хор на Радиото и Телевизията на Прищина** (реализирал множество записи в Радиото и първи изпълнения на концертни програми от известни албански и световни композитори). **Тези състави са основните носители на професионално развитие и усъвършенстване.** При тях е преодоляна проблематиката на звукоизвличането и са постигнати характерните за албанските хорове тембрална оцветеност и мекота на звука, изравнен ансамбъл, много добра интонация и строй, ясна артикулация, дикция и художествена декламационност на поетичния текст, гъвкави нюансировка, фразиране и щрихи и значителни музикално-драматургични и изпълнителски възможности за концептуално изграждане на художествената образност и съдържание.

6.19. Не на последно място трябва да се отбележи вниманието, което се отделя на развитието на непрофесионалните (любителски към началните и средни училища) и професионалните (към средните и висши музикалнообразователни институции) училищни, детски и младежки хорове в Косово и Македония, които **осигуряват основата за бъдещото развитие на хоровото изкуство.**

6.21. Следва да се подчертае и **добре изградената и стимулираща развитието на хоровете в рамките на бивша Югославия система от регионални и републикански хорови състезания.**

РАЗДЕЛ III

Развитие на хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония от 1990 г. до първото десетилетие на 21-ви век

1. Исторически обзор и организация на дейността – продължаване на дейността и създаването на нови музикални институции и хорове. Условно за Косово този Втори период би могъл да се подраздели на 2 етапа: **Кризисен и Въстановителен и развиващ.**

I. Кризисен етап. Разформироването през 1991 г. на Югославската федерация (Федерална Република Югославия) в резултат на сръбския хегемонизъм и прилежащата му политика довежда до пълна окупация на Косово от войските на Милошевич през юли 1990 г., установяване на Протекторат (два мандата) в

рамките на Бившата Югославска Република Сърбия и войната за независимост на Косово. В един период от близо 10 години културният и образователен живот на Косово е подложен на институционално унищожение. Затварят се училища, окупират се печатните медии, спират дейността си дружествата на композиторите, музикантите и музикалните педагози в Косово, хорът „Collegium Cantorum“, хорът и симфоничния оркестър на Радио и Телевизия Прищина, фестивалите за сериозна и фолклорни фестивали. При изключително трудни условия музикалното образование продължава да съществува, но не успява да развие дейността си. Някои хорове, като КХД „Агими“ в Призрен и мъжкия хор „Джакова“ продължават дейността си, като развиват активна и посветена на национално-освободителната борба обществена и концертна дейност. Хоровете към католическите църкви продължават да функционират само като църковни състави.

II. Въстановителен и развиващ етап. Краят на войната заварва Косово в състояние на изключителна културна бедност, що се отнася до музиката. Започват да се активизират институциите. Преобладаващата част от хоровете (повечето любителски хорове, училищни хорове към началните училища, хоровете към музикалните училища и Хорът към Факултета по изкуствата в Прищина) продължават дейността си. Създават се и редица нови хорове, като Детски хор „Птичките пеят“ при Радиото и Телевизията, хорове към музикалните училища в Митровица, Джилян и Феризай и други. В плана за музикално образование се правят големи стъпки за активизация, като в Косово вече има 7 основни и средни музикални училища – в Прищина, Джилян (Гниляне), Феризай (Урошевац), Призрен, Пея (Печ), Джакова (Джяковица) и Митровица. Продължава дейността си и Факултетът по изкуствата, направление Музикално изкуство. Възобновява дейността си Косовската филхармония, която вече се нарича Опера и Филхармония на Косово и в рамките на която развива дейността си оперният хор и филхармоничният оркестър. В Радиото и Телевизията на Косово действа бенда им. Възстановява се дейността на Дружеството на композиторите, няколко фестивала за народна музика (Джонай, Дейна и Раховец, Дечан и др.). Създават се фестивали за сериозна музика (РЕМузика, Фестивал на камерните формации, Студентски фестивал ДАМ, Фестивал на Шопен, Летен музикален фестивал в Призрен) и няколко ежегодно провеждани фестивала за народна музика (в Джонай, Дейна, Раховец и други). Но все още няма хоров фестивал. Липсват организирани състезания за училищни хорове, които преди това са се правели често в Косово и извън него. Това не се отразява добре на качеството на хоровете. Въпреки значителното нарастване на професионалните кадри по музика у диригентите липсва стимул и специален ангажимент.

Република Македония става независима през 1991 г. след разформироването на Югославската Федерация (Ф. Р. Ю.) и откъсването ѝ от Югославия. Македония не е директно засегнатата и остава до известна степен

в страни от войната в Косово. Там процесите не са така болезнени, както в Косово. Налице са основания, че хоровото изкуство в Македония продължава своето развитие от 90-те години, особено при албанците от Тетово. Продължава развитието на училищните аматьорски хорове. С основаването през 1988 г. на Средното музикално училище към гимназията „Кирил Пейчинович” в Тетово се създава женски хор. И след 1990 г. се съхранява организирането на регионални състезания и фестивали за училищни и младежки хорове, които от 1996 г. ежегодно се явяват на организирани регионални фестивали. Наградените на тези фестивали се явяват на ежегодно провеждания Младежки и детски хоров фестивал със състезателен характер в Кавадарци, създаден през 1996 г.. Наградата е съпроводена от финасова субсидия, стимулираща творческата дейност на отличените хорове и ръководителите им. Продължава да функционира и създадения през 1973 г. Балканския международен хоров фестивал ТЕХО в Тетово. Важен момент е създаването през 1994 г. на Университета в Тетово. В рамките на тази институция се сформира Смесен хор на Факултета по музикално изкуство, който продължава да функционира и до днес. През 1998 г. се създава Смесен хор при Двореца на културата, а след това и Смесен хор „Акапелия” към Факултета по музикално изкуство, Тетово (2007 г.) и други хорове.

2. Хорове – формиране, организация, диригенти, изпълнителска дейност, отличия на регионални, федерални и международни фестивали и конкурси, звукозаписи: 2.А. – хорове, продължили дейността си; 2.Б. – новосъздадени хорове.

2.1. Изявени любителски хорове

2.1.1. Любителски хорове в Косово

2.А.1.1.1. Хорът към КХД „Агими”, Призрен и след 1999 г. под ръководството на Дашнор Дзърдза, Фикрим Емра и Бесим Бериша запазва започнатата традиция да изпълнява, култивира и популяризира албанската хорова музика, като усъвършенства художествено-изпълнителското си ниво. Репертоарът му се състои основно от авторски обработки на хорови песни с фолклорно съдържание от албански композитори от Косово и Албания (Л. Антони, М. Качинари, Ф. Бечири, Р. Муличи, Ф. Емра, С. Джони, Р. Доми, К. Трако, Ч. Задея, П. Нуши, Б. Бериша), както и от световни композитори Орл. Ди Ласо, Я. Аракаделт, Кл. Сермизи, Х. Вадер, Б. Сметана и др. Подготвени и изпълнени за първи път са песните: “Славей пее”- народна, текст народен; „Белия люляк“ – градска песен; Л. Антони – “Отива девойката на бостана”, народна, текст народен и „Отиват момичетата“, народна, текст народен; Х. Касаполи – Китка от народни песни, текст народен; Ф. Емра – „Излезе Лиза“, народна, текст народен; „Хайде, булко“ – народна, текст народен и „Земя“, текст М. Гояни; К. Трако – „Отидох в Елбасан” – народна, лирична, любовно-хумористична, текст народен и “Zare ven mafesin”, текст +++; Р. Доми – „Поръчка“, текст +++; П.

Нуши – „Перлен Призрен“, текст +++; К. Учи – „Дъщерите на Скендербег“, текст +++; С. Джони – “Кокиче” (Раздел III, 4.2.2.1.). Съставът участва в множество прояви на градски, регионални и национални празници, чествания, официални и възпоменателни тържества, годишнини на исторически личности и събития, съвместни концерти с хорозете към Факултета по музика на Тетовския университет и Музикалното училище „Лоренц Антони“, Прищина, участие на Летния музикален фестивал в Призрен (2001 г.) и др. През 2002 г. в Призрен под диригентството на Дашнор Дзърдза и Енджъл Бериша изнася нова концертна програма с изпълнени за първи път хорови песни от албански и световни композитори. Една от последните изяви на хора е концертът му в Двореца на културата „Маргарита Тутулани” в Берат, Албания (юли 2011 г.) с програма от произведения на албански композитори.

2.А.1.1.2. Мъжкият хор „Джакова”, Джяковица - другият голям любителски хор, също не спира ревностната си дейност на популяризатор на албанската хорова музика и участник в културния и обществено-политически живот на Косово. Под ръководството на акад. Рауф Доми той не прекратява дейността си, дори когато почти всички други хорове не функционират поради войната в Косово. Участва с концертни програми на събрания, годишнини, официални и възпоменателни тържества и др. Репертоарът е разнообразен, свързан е с изпълнението на албанска хорова музика и включва патриотични, лирични и духовни песни. Хорът подготвя и концерти с изцяло нов репертоар (Джакова – 1992, 1993, 1994 и 1995 г.,), които се провеждат дори и след насилствената им забрана от сръбската полиция. През 1992, 1993 (на концертното турне в Албания с концерти в Корча, Дуръс, Тирана и записи за Албанското радио и телевизия), 1994 и 1995 г. хорът под ръководството на акад. Рауф Доми подготвя и изнася няколко концерта с нов репертоар от творби на албанските композитори Р. Доми (основно), Л. Антони, З. Балата, Р. Муличи, К. Османи, Б. Крута и др. (Раздел III, 4.2.2.1.). Участва и във фестивала „Лятото на Улчин” (Улчин, 1995 г.). След освобождението на Косово хорът продължава своята дейност, като е активен участник в различни регионални и национални прояви.

2.А.1.1.3. След 1991 г. **Младежкият хор в Митровица**, подобно на много други състави, функционира почти нелегално, но продължава да участва в прояви по повод важни празници, чествания и годишнини. След войната функционира в състав от ученици, преподаватели от музикалното училище и членове на Музикантското дружество под ръководството на Лирийе Халили Коши.

2.1.2. Любителски хорове в Македония

2.Б.1.2.1. Смесеният хор при Двореца на културата, Тетово е създаден през 1998 г. от Арификмет Джемали. Хорът участва във всички културни прояви, официални празници, чествания и годишнини. Репертоарът му отразява новите съвременни тенденции за приобщаване към европейското ниво и за

популяризиране в страната и чужбина на най-доброто от хоровото творчество на албанските композитори. При подбора на репертоар освен конкурсни пиеси с повишена изпълнителска проблематика се включват и подбрани творби на утвърдените албански композитори Л. Антони, Р. Доми, Р. Руди, Ч. Задея, Б. Крута, Ф. Бечири, на по-младите М. Менджичи, Б. Муличи, Ал. Лекай и М. Вако и на македонските композитори Т. Скаловски и К. Македонски, съдържащи най-доброто като мелодика, взаимовръзки с фолклора, метрично и темпоритмично богатство, виртуозитет и прилагане на съвременни композиционни и хорово-изпълнителски средства. Изпълняват се за първи път произведения от М. Вако, Р. Доми и Л. Антони. Осъществява първото изпълнение в Македония на Кантатата на Р. Доми „Огнище на мъдростта“ по текст на А. Доми и концерти в Тетово, Джакова, Кавадарци – Македония, Линц – Австрия, Вернигероде и Цвикау – Германия и др. (Раздел III, 4.2.2.1.). Награди на международни фестивали и конкурси: Дипломи от Балканския хоров фестивал „ТЕХО“ в Тетово, Македония (1999, 2002, 2003 г.); Второ място и сребърната статуетка от международната „Хорова олимпиада 2000 - Линц“, Австрия; Първа награда (100 от 100 възможни точки) и златен медал на Младежкия хоров фестивал-конкурс в Кавадарци, Македония (2000 г.); Златна диплома на II Международен фестивал и конкурс „Й. Брамс“ във Верингероде, Германия (2001 г.); Второ място и награда на Международния хоров фестивал в Цвикау, Германия (2002 г.). С тази си активна международна дейност и отличия на три международни хорови конкурса съставът надхвърлила с дейността си регионалните граници и е сред малкото албански хорове от Косово и Македония, допринесли за популяризиране на албанското хорово изкуство и творчество в европейските страни.

2.2. Професионални хорове (Косово)

2.Б.2.1. Със създаването през 2002/2003 г. на **Професионалния хор на Филхармонията на Косово** в състав от 45 – 50 професионални хористи и диригентите му акад. Рауф Доми (до 2008 г.) и след него Рафет Руди (от 2008 г.) се поставят няколко задачи: да продължи достигнатата изпълнителска традиция на бившия професионалния хор на Радио и Телевизия Прищина; да се превърне в една от основните формации при формирането на бъдещата Опера на Косово; да развие изпълнителските си възможности на високо професионално ниво, като с това допринесе и за съвременното развитие на хорово-изпълнителското изкуство в Косово; да изпълнява и популяризира за първи път нови произведения от албански и известни световни композитори. Първата творческа задача на хора през 2003 г. е сценичната премиера на операта „Арбрешката сватба“ от Р. Доми по либрето на А. Доми в Националния театър в Прищина под диригентството на Арбър Доми – първо изпълнение в Косово на сценично изпълнение на опера. Втората, премиерна за Косово оперна постановка е на операта „Кармен“ от Ж. Бизе (2004 г.). През сезон 2006-2007 г. Хорът на Филхармонията изнася различни концерти в Косово, концерт

в Тирана, Албания и участия в международни фестивали в Косово, Македония, Албания и Хърватска. Хорът концертира редовно в Прищина, Призрен, Митровица, Гниляне, Джакова, Феризай и др., както и извън Косово – Скопие и Струга, Македония, Тирана и Дуръс, Албания, Пореч и Пула, Хърватска. Участва на Международния фестивал за нова музика “REMUSICA”, Косово, 2008 г. (съвместно със симф. оркестър на Филхармонията) и на фестивала “Дни на съвременната албанска музика” в Тирана, Албания (2009 г.). Хорът подготвя и изпълнява за първи път три нови концертни програми (през 2008 и 2009 г. – Раздел III, 4.2.2.1.) с произведения от известните албански и световни композитори Фр. Шуберт, Ф. Лист, З. Кодай, Р. Муличичи, Л. Антони, Дж. Росини, Ер. Уиткър, Ол. Месиен, Х. Закариан, Р. Руди, Дж. Аубанел, Дж. Верди, М. Равел, Арво Пярт, Й. Штолцер – Славенски, Х. Закариан, В. Толе, В. Джини, В. Бечири и К. Гаши.

2.3. Хорове във висшите институти по изкуствата

2.3.1. Хорове във висшите институти по изкуствата в Косово

2.А.3.1.1. Смесен хор на Факултета по изкуствата към Университета в Прищина.

От 90-те години до 2007 г. начело на хора отново е проф. Бахри Чела. От 1989 до 1998 г. негова асистентка е младата диригентка Йехона Заими. Тя има значителен принос за художественото израстване на състава. Репертоарните търсения активно са насочени към първи изпълнения в Косово на кантатно-ораториални произведения и песни от известни албански и световни композитори (Раздел III, 4.2.2.1.), което е важна стъпка и нов момент в развитието на хорово-изпълнителското изкуство на албанците от Косово и Македония. За първи път в Косово са изпълнени кантатно-ораториалните произведения: Fr. J. Haydn – Theresienmesse (1990 г.); A. L. Weber – Requiem (1991 г.); Рауф Доми – Кантата „Мостове на момичетата” (1993 г.), представена и на турне в Албания – Елбасан, Гирокастър, Берат, Вльора и Тирана; V. Britten – Ceremony of Carols (1997 г.) – с женския хор на Факултета по музика; Г. Фр. Хендел – Ораторията „Месия“ (1999 г.) – съвместно с Йехона Заими, диригент проф. Бахри Чела. Реализирани са и първото изпълнение в Косово на Мотет III „Jesu meine Freude” от Й. С. Бах (1994 г.) под диригентството на Йехона Заими, както и премиерни изпълнения на произведения от косовските композитори Р. Руди, Б. Яшари и М. Менджичи (1996 г.). Забележително според музикалната критика е изпълнението на „Requiem” – В. А. Моцарт през 2000 г. от хора и оркестъра на Факултета по музика в Прищина и Тирана под диригентството на проф. Бахри Чела. Концертът получава висока оценка от медиите и вестниците, според които хорът е подготвен изключително добре и неговото представяне оставя отлично впечатление за сериозната работа, свършена от диригента Бахри Чела. Под диригентството на Бахри Чела са реализира и няколко концерта с произведения от различни автори и е записан CD с хорови песни, представени в изключително добра интерпретация. През 2006-2007

хорът участва на фестивала „ДАМ“ в Прищина и на Новогодишен концерт на Факултета по изкуствата с песни на автори като Моцарт и Бах. От 2008 година съставът се ръководи от известния диригент Баяр Бериша, като продължава да се изявява на концерти по повод новогодишните празненства във Факултета по музика. През 2010 година по случай 100 годишнината от рождението на Майка Тереза е подготвен премиерен концерт, посветен на този юбилей.

2.3.2. Хорове във висшите институти по изкуствата в Македония

2.Б.3.2.1. Смесен хор на Факултета по музикално изкуство в Тетово. Основан е от проф. Арификмет Джемали през 1997 г.. Обобщено, репертоарът на хора обхваща над 30 хорови произведения: от утвърдените албански композитори Л. Антони, Р. Доми, Р. Руди, Ч. Задея, К. Османи, Б. Крута, М. Вако, Б. Муличи и Ф. Бечири, младите Т. Скаловски, К. Македонски и Ал. Лекай, както и от световни композитори като Л. В. Бетовен, Ф. Менделсон, Г. Форте, Б. Сметана и др. (Раздел III, 4.2.2.1.). Някои от първите изпълнения на хора са: „Епитаф“ – Б. Муличи (1999 г.); „На Янина“ – М. Вако (1999 г.); „Хумореска“ – К. Македонски; „Македонска хумореска“ – Т. Скаловски (2000 г.); „Обсесия“ – Ал. Лекай (2002 г.); „Сватба“ – Р. Руди (2003 г.). За първи в Македония са изпълнени: „Дам рама дам“ – М. Менджичи (1997 г.); „Жертвата“ – Р. Руди (1998 г.); „Auf dem See“ – Ф. Менделсон (2001 г.); „You better mind“ – spiritual (2005 г.); „Ода на радостта“ – Л. В. Бетовен (2003 г.); Кантата за хор, солист, рецитатор и пиано „Огнище на мъдростта“ от Р. Доми по текст А. Доми (Тетово и Струга - 2005 г.); Requiem – Г. Форте (с клавирен съпровод - 2010 г.). Награди: дипломи от Балканския хоров фестивал „ТЕХО“ (1999 г. – и Специалната награда за интерпретация на произведението „Епитаф“ от Б. Муличи, 2002 и 2003 г.). Смесеният хор на Факултета по музикално изкуство в Тетово е един от малкото хорове на албанците от Косово и Македония, допринесъл за популяризиране на албанското хорово изкуство и творчество, развиващ активна регионална и международна концертна дейност и включващ в репертоара си както песни от признатите албански и световни композитори, така и пиеси със съвременна проблематика, средства и изразност.

2.Б.3.2.2. Смесеният хор „Акапелия“ към Факултета по музикално изкуство в Тетово, Македония е първият опит за създаване на камерен смесен хор с отличителните за такъв вид състав брой хористи, репертоар и маниер на изпълнение. Основан е през 2007 г. от младия диригент и асистент Агон Джемали. Хорът реализира концерти в страната и участия на международни хорови конкурси в чужбина: втора награда на Международния хоров фестивал в Линц, Австрия (2007 г.) и второ място на Световната хорова олимпиада в Грац, Австрия (2008 г.). Хорът изпълнява подходящо подбран и съобразен със спецификата на камерното хорово пеене репертоар от албанските композитори Р. Доми и Ч. Задея, отличаващи се с виртуозитета си песни на П.

Гачи и М. Вако, спиричуълси и др. Осъществява първите изпълнение на песните „Момичето с тихия глас” текст +++ – Р. Доми, „Музикантът на лахута“, текст народен – П. Гачи, както и първите изпълнения в Македония на „Christus factus est (Graduale)“ – Ант. Брукнер и американския спиричуълс „Ride the chariot“ (Раздел III, 4.2.2.1.). Хорът съществува до 2008 г. включително, след което Агон Джемайли продължава образованието си в САЩ.

2.4. Хорове в средните музикални училища (с професионална насоченост по музика)

2.4.1. Хорове към средните музикални училища в Косово

2.4.1.1. **Хор на Музикалното училище ”Лоренц Антони”, Призрен.** Активността на хора (Раздел II, 3.4.1.) е прекъсната от войната в Косово. След войната този смесен хор ограничава изявите си в рамките на училищната дейност.

2.4.1.2. **Хор на Музикалното училище ”Пренк Якова” в Прищина.** И този смесен хор до войната в Косово развива интензивна дейност (Раздел II, 3.4.2.). След 1991 г., когато учениците не са могли да ходят в училището, под ръководството на Рамадан Рамадани се опитва да запази жива своята дейност, като репетира в дома на директора на училището и продължава традицията на провеждане на годишни училищни и празнични концерти в двора на дома-училище. От 1994 г. до периода след войната в Косово през 1999 г. училищният хор не функционира. След това с хора започва да работи под ръководството на Томор Бериша, Рахми Юмери и Юлбер Аслани (2008 - 2009 г.), като се представя само на концерти, организирани в рамките на училището. Изпълнявани са произведения на Ф. Бечири, Р. Руди, Р. Рамадани, М. Менджичи и др.

2.Б.4.1.3. **Хорът на Музикалното училище в Джилян** е създаден от диригента Изет Калаба с откриването на средното музикално училище през 1997 г.. С хора работи и Адурим Расими. Хорът притежава богат репертоар от едногласни и полифонични хорови песни на два или три гласа от албански и чужди композитори: “Отива момчето в планината” – Ч. Задея, текст народен; “Тръгна девойката” – Л. Антони, текст народен; “Дойде мисити” – Ф. Бечири, текст народен; “O moj sylarushe”, текст +++ - К. Трако (първо изпълнение); “Ave vegum cogrus” – Фр. Пуленк; “Domine deus” – О. ди Ласо и др. (Раздел III, 4.2.2.1.). Хорът участва в десетки програми и различни фестивали, организирани в Косово (“Fest Flaka”, детския фестивал “Vullneti” и международната проява „Януарски пламък”). Няколко пъти получава награди.

Хорът на децата към Основното музикално училище в Джилян на Адурим Расими организира различни концерти в Джилян, в американския лагер Бондстийл, както и в други градове на Косово. Записва и издава два компакт диска със свои изпълнения, участва и в един 2-седмичен проект в Швейцария, организиран от режисьора Ян Полделварт и публициста Джевдет Калаба, като в резултат на този проект се създава и филма “Kori Kor”. По този повод се провеждат и три концерта в Цюрих, Цуг и Сен Гален, Швейцария, където

заедно с хора от Джилян участва и швейцарски детски хор, ръководен от диригента Волфганг Шади. Проектът е първи по рода си за албанските хорове.

2.Б.4.1.4. Смесеният хор към Музикалното училище „Ческ Задея” във Феризай е създаден през 1998 г. от диригентката Линдита Исуфи. Все още продължава да съществува и смесеният хор към това училище. Изпълняват се произведения от албански (Ч. Задея, Р. Доми, Л. Антони, Р. Руди, Р. Рамадани) и световни композитори (Ласо, Палестрина, Бах, Бетовен, Моцарт и др.). До днес хорът има на над 300 различни прояви, посветени на национални празници, чествания, официални и възпоменателни тържества, концерт-спектакъл пред частите на KFOR и е единствения хор, който поддържа традицията на хоровото пеене във Феризай.

2.Б.4.1.5. Смесеният хор на Музикалното училище „Тешта Ташко” в Митровица е създаден през 1999 г. от Лирийе Халили-Коши. Освен хорови песни хорът изпълнява и произведения за хор и оркестър (съвместно с оркестъра “Air Music” от музикалното училище „Тешта Ташко” с диригент Куштрим Гаши), които представя на международния фестивал за млади музиканти DAM в Прищина. Изнася концерти в Митровица и района, включително по повод различни културни мероприятия и годишнини. Представя се и в почти всички градове на Косово (Митровица, Феризай, Призрен, Джилян, Пея, Прищина).

2.4.2. Хорове към средните музикални училища в Македония

2.Б.4.2.1. Женски (момичешки) хор в Средното музикално училище към гимназия „Кирил Пейчинович” в Тетово. Основан е през 1988 г. от Арификмет Джемайли с цел изпълнението и на полифонични произведения от чужди и албански композитори: канони, албански народни песни и известни творби от албански композитори К. Османли, П. Георгиевич, В. Джини, Ч. Задея, канони и др. Изпълнява за първи път и песните: „Цигулката на овчаря“ – М. Качинари; „Вайкането на Река“ – Ак. Кочи; „О звезда красива“ – Р. Доми и „Цъфна цвете“ (народна) – Ш. Дешпали, „Очите“ – В. Джини, „Песента на Реджа“ – Л. Антони (в аранжимент на Ар. Джемайли), „Изгрява един нов свят“, текст на Екрем Баша и „Една земя“ – Р. Руди и пет мадригала за два, три или четири гласа от П. Фонгети, К. Феста, Дж. Ското, Дж. Доменико де Нола и П. Баласио, интерпретирани по майсторски начин от хора. Отзивите за последното изпълнение са: „Отличната интерпретация на хора и диригента Арификмет Джемайли дават старта на един нов музикален свят при интерпретацията на хоровите песни”. През май 1997 хорът участва с голям успех на фестивала в Тетово, като получава диплом. Хорът участва и в ежегодно провежданите годишни концерти, в много официални събития и културни мероприятия (Раздел III, 4.2.2.1.).

2.5. Училищни и детски (любителски) хорове с непрофесионална насоченост

2.5.1. Училищни и детски хорове в Косово, отличени на различни прегледи, фестивали и конкурси. Въпреки прекратяването на дейността поради сръбската военна окупация от 1990 г. до провъзгласяването на независимостта на Република Косово през 2008 г. на преобладаващата част от детските и училищни хорове, някои от тях продължават да функционират и развиват патриотично значима дейност при изключително трудни условия. След войната хоровете постепенно се възстановяват. С най-успешна дейност се отличават: Училищен хор от с. Кечекол с диригент Рамадан Рамадани (пример как може да се работи и в най-трудни за една творческа и учебно-възпитателна работа години), участвал в „Дни на Косовската музика“, Джакова и първото изпълнение на кантатата „Мостовите на момичетата“ от Р. Доми; Хор на училище „Селами Халачи“, Джилян с диригент Байрам Османи (с участия в различни концерти и конкурси); Детски хор към началното училище „Гьон Серечи“ (бившето училище „25 май“), ръководен от Рамадан Рамадани, подновил през 1992 г. прекъснатата за период от 12 години хорова традиция във Феризай; Смесен хор към средното музикално училище „Ческ Задея“ с диригент Линдита Исуфи; мултиетнически Детски хор „Птичките пеят“ с диригенти един сърбин и един албанец, съставен от албански и сръбски ученици от района на Джилян. Репертоарът на тези хорове разбираемо е ограничен основно в изпълнението на популярни патриотични и авторски обработки на народни песни. Изпълняван е по повод честване на официални празници и свързани с училищата мероприятия. Изключения са участието в първото изпълнение на кантатата „Мостовите на момичетата“ от Р. Доми на Училищния хор в с. Кечекол и изпълненията в различни музикални емисии за деца в програми на всички езици на общностите на Мултиетническият Детски хор „Птичките пеят“ в Джилян към Радио Телевизия Косово (Раздел III, 2.6.1.).

2.5.2. Училищни и детски хорове в Македония, отличени на различни прегледи, фестивали и конкурси. Поради различните от Косово обществено-политически условия в Македония не са налице резки, негативни промени в развитието на училищната, респективно хоровата дейност. И след 1990 г. се наблюдава продължаващо и възходящо развитие на хоровете. Отличават се следните хорове: Хор към началното училище „Лирия“ – Тетово (Раздел II, 3.6.2.1.), ръководен от 2004-2005 г. от Лаурийе Ибрахими. От 2004 до 2010 г. хорът печели първите места в конкурсите на хоровете, организирани от Министерството на образованието. Участва на детските фестивали „Пчеличките“ и „Свободният глас“ и в предавания на местни и национални телевизии в Скопие; Хор на началното училище „Абдул Фрашъри“ в Боговина – от 1995 г. работи Ялдезе Джемаили; Хор в началното училище „Мигени“, Тетово, ръководен след 2008 г. от Фьола Треси; Хор в началното училище „Луиджи Гуракучи“ в с. Желина с ръководител от 2007 г. Гадаф Елмази; Хор към началното училище „Фаик Коница“ в Доброц, основан през 1981 г. от Реджеп Далифи; Хор към гимназията „Дрита“, Кичево (от 2002 до 2011 г. гимназия „Мирко Милески“), основан през 2002 с от магистър Даут

Йонузи. Участва и на републиканските първенства в Кавадарци през 2011 и 2012 г., където също получава първите места с максималния възможен брой точки (100). В репертоара си включва и песни от по-младите автори, отличаващи се с използването на съвременни композиционни и изразни средства, като сонорни и звукоизобразителни ефекти, разнообразна метрика, богат темпоритъм и виртуозитет; Училищни хорове в средното училище в Охрид и основното училище „Наим Фрашъри“ в Делогоджа, ръководени последователно (първия от 1984 до 1994 г., а втория от 1994 до 2005 г.) от преподавателя по музика Зюлчюфли Зиба.

Всички тези хорове участват в концерти за определени училищни и местни празници, в някои регионални детски фестивали и в организирани от Министерството на образованието на Македония регионални фестивали на училищните хорове, на които печелят награди. Репертоарът им обхваща предимно училищни песни, обработки на народни песни от албански и песни на някои световни композитори (Раздел III, 2.6.2.). Обобщено, музикалното образование продължава да съществува на всички институционални нива, но за съжаление при изключително трудни условия, което му пречи пълноценно да развие дейността си.

3. Изявени диригенти: Арификмет Джемали – диригент и педагог, основател на Женски хор към гимназия „Кирил Пейчинович“, Смесен хор на Факултета по музика и смесения хор към Двореца на културата в Тетово (Раздел III.3.1.); **Лирийе Коши-Халили – диригент и педагог**, основател на Хора на музикалното училище и Младежкия хор на Митровица (Раздел III.3.2.); **Баки Яшари – диригент, композитор и музиколог** (Раздел III.3.3.); **Йехона Заими – диригент** на Хора на Факултета по музика в Прищина (Раздел III.3.4.); **Линдита Исуфи** (Раздел III.3.5.).

4. Репертоар – анализ и систематизация по тематичен, стилов и жанров обхват. Първи изпълнения

4.1. Анализът на преобладаващо изпълнявания от хоровете репертоар сочи, че той би могъл да се класифицира според:

4.1.1. Тематика, стилова и жанрова специфика, функционално предназначение

А. Репертоар от албански композитори:

4.1.1.1. Песни с битова, социална или хумористична тематика (хармонизирани, авторски обработки на народни песни или лично авторско творчество) **от албански композитори – ок. 69**, от които: 32 хармонизирани народни (или снароднели) песни от неизвестни автори, текст народен; 39 авторски обработени народни песни, текст народен (Раздел III, 4.1.1.1.);

4.1.1.2. Песни за родината и природата, лирични песни или химни (хармонизирани, авторски обработки на народни песни или лично авторско творчество) **от албански композитори – ок. 68**, от които: 36 авторски, по

авторски текстове; 13 авторски обработки, текст народен; 19 хармонизирани народни лирични песни, текст народен (Раздел III, 4.1.1.2.);

4.1.1.3. Песни с героична, борческа (борбите за освобождение) и революционна тематика (епични, маршови, масови песни и др.) – **ок. 39**, от които: 20 народни и снароднели песни от национално-освободителната борба, текст народен; 4 авторски обработки; 15 авторски песни, по авторски текстове (Раздел III, 4.1.1.3.);

4.1.1.4. Религиозни песни от албански композитори – 8 песни по литургични текстове (Раздел III, 4.1.1.4.);

4.1.1.5. Репертоар с творби на чужди композитори от различни епохи и стилови направления (преобладава личното авторско творчество) – **ок. 44** произведения от световни автори (аноними, канони, мадригали, мотети, спиричуълси, песни, хорове из опери и др. (Раздел III, 4.1.1.5.);

4.1.1.6. Циклични форми (кантати, меси, оратории, опери) **от албански и чужди композитори – 9** кантатно-ораториални произведения от световни и **3** от албански композитори (Раздел III, 4.1.1.6.).

4.2. Обобщено, репертоарът на хоровете от Косово и Македония за сравнително краткия период от 1990 до 2012 г. обхваща около 237 произведения, от които:

4.2.1. Албански народни песни – ок. 125, от които: хармонизации на битови, лирични и с борческа тематика албански народни песни – ок. 49; хармонизации и аранжimenti на снароднели (албански и от други страни) песни без авторство – ок. 22; авторски обраб. на албански нар. песни от албански композитори – ок. 54;

4.2.2. Значително нараства делът на личното авторско хорово творчество от албански композитори – ок. 62 произведения, от които: лирични песни и химни за природата и родината – ок. 36; масови песни и песни с героична, борческа и патриотична тематика – ок.15; религиозни произведения с литургичен текст – 8; кантатно-ораториални – 2; опери – 1.

4.2.3. Над два пъти се увеличава броят на изпълнените произведения от чужди автори – ок. 50, включително: 1 опера, В. А. Моцарт – „Requiem” и 7 за първи път изпълнени в Косово или Македония кантатно-ораториални произведения от световни автори от различни стилове и епохи

4.3.Авторство (обработки на народни песни или лично авторско творчество)

4.3.1. Преобладават песните от албански композитори – ок. 193 произведения:

4.3.1.а/ 71 хармонизирани и **54** авторски обработки на народни песни от утвърдени и млади албански и македонски композитори]

4.3.1.б/ Лично авторско хорово творчество от албански композитори – 68 песни за родината и природата, лирични или хумористични песни, химни, епични, маршови и масови песни и др., включително 2 кантати, 1 опера и 8 религиозни произведения;

4.3.2. Около 50 творби от чужди композитори от различни епохи и стилови направления. Преобладава личното авторско творчество.

4.4. Хорове с регистрирани и документално доказани най-голям брой първи изпълнения:

4.4.1. Косово: Смесен хор на Филхармонията и операта на Косово – 22 премиерни изпълнения, от които 2 опери (една премиерна и една премиерна за Косово); Смесен хор на КХД „Агими” – 13 премиерни изпълнения; Смесен хор на Факултета по изкуства към Университета в Прищина – 12 премиерни изпълнения, от които 5 премиерни за Косово изпълнения на кантатно-ораториални творби от световни майстори; Мъжки хор „Джакова” – 5 премиерни изпълнения; Хор на музикалното училище в Джилян – 3 премиерни изпълнения.

4.4.2. Македония: Смесен хор на Факултета по музика, Тетово – 19 премиерни за Македония изпълнения, от които 2 на кантатно-ораториални творби; Женски хор към гимназията „Кирил Пейчинович”, Тетово – 15 премиерни за Македония изпълнения; Смесен хор при Двореца на културата, Тетово - 16 премиерни за Македония изпълнения; Смесен хор „Акапелия” при Факултета по музика, Тетово – 4 премиерни за Македония изпълнения.

4.5. Най-изпълнявани произведения (утвърдили се в репертоара на три и повече хорови състава) и първи изпълнения: Л. Антони – „Песента на Реджа”, текст народен (от 6 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”; първо изпълнение на адаптация от Рафет Руди – Хор на Филхармонията на Косово, първо изпълнение в Македония по аранжимент на Ар. Джемайли – Ж. хор към гимн. „К. Пейчинович”, Тетово); Ч. Задея – „Отива момчето в планината” (Тръгна момък в планината), текст народен (от 6 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”); Ч. Задея (от 5 хора) – „Там до извора” – народна от Берат, текст народен (от 5 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”); Р. Муличи – „Есен”, текст Реджеп Ходжа (от 5 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”); Ч. Задея – „Порасни, моя мила” – народна от Мюзече, текст народен (от 4 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”); Р. Доми (от 4 хора) – „Есента си отиде, идва зимата” – народна, текст народен и „О, звезда красива” – народна арбрешка (от 4 хора, първо изпълнение – м.х. „Джакова”); Р. Доми (от 4 хора) – „Намерих един славей” – народна, текст народен (от 4 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”); Р. Доми (от 4 хора) – „Хубавица” (от 4 хора, първо изпълнение – М. х. „Джакова”); М. Вако – „Тъпан бие” – народна, текст народен (от 4 хора, първо изпълнение – См. хор при Дворец на културата, Тетово); К. Османи – „О майко” (Майко моя) – народна, текст народен (от 4 хора, първо изпълнение – М. хор „Джакова”); Дж. Ленън – П. Макартни – “Вчера” (от 4 хора, първо изпълнение – КХД „Агими”); Р. Доми – Кантата за хор, солист, рецитатор и пиано „Огнище на мъдростта”, текст Аймоне Доми (от 3 хора в Македония, 2001 г. – първо изпълнение в Македония – См. хор при Дворец на културата, Тетово); М. Менджичи – „Дам рама дам”, текст Дим Мехмети – с лек хумористичен характер (от 2 хора, първо изпълнение в Косово – См. хор на Ф-тет за изкуства, Прищина, 1996 г.; първо изпълнение в Македония – См. хор при Дворец на

културата, Тетово); Р. Руди: „Бяха две кумички” – народна, текст народен (от 2 хора в Македония, първо изпълнение – См. хор на Ф-тет по музика); Б. Крута: „Дойде април и стопа се снега” – народна от Корча, текст народен (от 2 хора в Македония, първо изпълнение – См. хор при Дворец на културата, Тетово); Т. Скаловски: „Македонска хумореска” – народна, текст народен (от 2 хора в Македония, първо изпълнение – См. хор при Ф-тет за изкуства, Тетово); К. Македонски: „Хумореска“ – народна, текст народен (от 2 хора в Македония, първо изпълнение – См. хор при Ф-тет за изкуства, Тетово); Т. Харапи – „Скендербег донесе свободата“ – патриотична народна (от 3 хора, първо изпълнение – м. х. „Джакова”); Т. Наси (от 3 хора) – „Вълора Вълора“ текст Али Аслани (от 3 хора, първо изпълнение – м. х. „Джакова”).

5. Характерни интерпретационни особености и изпълнителска проблематика

И през Втория период се **съхраняват естествените предпоставки за развитие на вокалното и хоровото изкуство** при албанците от Косово и Македония, като: тематичното и жанрово богатство на албанския песенен фолклор; заимстваната от него ладова обособеност на мелодиката; характерна мелодична разпевност, отразяваща интонационно-речевите особености на албанския език; мекота и тембрална оцветеност на звука, обусловени от характерните за Балканите природо-климатични условия; метроритмично и ритмично разнообразие; темпоритмична гъвкавост. Тези специфични достижения се съхраняват и развиват в художествено-изпълнителските търсения и репертоар при всички хорове – от утвърдените и с най-продължителна дейност любителски хорове до изявените училищни хорове в Косово и Македония. **Основната дейност на всички състави продължава да е насочена към изпълнение, култивиране и популяризиране на албанската хорова музика**, но при усъвършенствано художествено-изпълнителско ниво. Друга постоянна цел и насока е **активното участие в културния и обществено-политическия живот. Нов момент е създаването на Професионален хор на филхармонията и операта в Косово** (на мястото на Професионалния хор на РТ Прищина) и **формирането и развитието на любителски и полупрофесионални хорове в Македония** (Тетово).

Разширява се стиловия и жанров диапазон на репертоара:

- Преобладават, както и през първия период, произведения в малките едно-, дву- и триделни куплетни или куплетно-вариационни форми.

- Обогатяват се значително художествено-изпълнителските възможности на най-добрите хорове. Те започват да изпълняват и произведения в разгърнати вариационни, дву- и триделни сложни форми от съвременни албански и световни автори, включително и от албански и македонски композитори от по-младото поколение, съдържащи усложнена фактура, интонационни и темпоритмични трудности, сонорни, алеаторни, ритмометрични комплекси и други съвременни композиционни и хорово-изпълнителски изразни средства.

- Общо са изпълнени около **187 произведения от албански композитори** (4.2.3.) – от тях **ок. 125 народни** (хармонизирани и авторски фолклорни обработки) и **ок. 60 авторски** (лирични, епични и героични, химни за природата и родината, патриотични и масови) **песни, 2 кантатно-ораториални творби и 1 опера.**

- Положителна тенденция е, че в сравнение с Първия период **над два пъти се увеличава броят на изпълнените произведения от чужди автори** (около 50 творби).

- Представят се и **изцяло нови концертни програми:** Смесен хор към КХД „Агими” (с изпълнени за първи път значителен брой песни от албански композитори от Косово и Албания и нова концертна програма от изпълнени през 2002 г. за първи път песни от албански и световни композитори); Мъжки хор „Джакова” (с няколко концерта в Джалова с изцяло нов репертоар – през 1992, 1993, 1994 и 1995 г.,); Смесен хор при Двореца на културата (демонстрира усвояването на съвременни композиционни и хорово-изпълнителски средства); Хор на Филхармонията и операта на Косово (изпълнява за първи път в Косово в няколко премиерни програми произведения със значително усложнена изпълнителска проблематика от различни съвременни албански и чуждестранни автори); Смесен хор на Факултет по изкуствата при Университета на Прищина (представя за първи път в Косово 9 знакови и с висока степен на интерпретационна проблематика кантатно-ораториални творби от световни и албански композитори, подготвя премиерен концерт и записва CD с хорови песни в изключително добра интерпретация – важна стъпка за развитието на хорово-изпълнителското изкуство в Косово); Смесен хор на Факултета по музикално изкуство, Тетово (първи изпълнения в Македония на песни от съвременни албански и македонски композитори, „Ода на радостта” - Л. В. Бетовен и Requiem – Г. Форе); Смесен хор „Акапелия” към Факултета по музикално изкуство в Тетово (първи опит за въвеждане на камерното хорово пеене и реализирани няколко първи изпълнения);

Съществена отлика през Втория период е и стремежът към усвояване на изпълнителската проблематика при изпълнението на големи циклични форми от известни световни майстори и съвременни албански композитори. В тази насока най-успешни са достиженията на студентските хорове в Прищина, Косово (5 кантатно-ораториални произведения) и Тетово, Македония (4 кантатно-ораториални произведения) и Професионалният хор на операта и филхармонията в Косово (2 опери и части от 1 кантатно-ораториално произведение).

Повишават се художествено-изпълнителските критерии и се достига до техническо съвършенство, красиво звукоизвличане, тембрална омекотеност, спятост и баланс между партиите, прецизна интонация и дикция, изразителна художествена декламационност и семантика, яснота на фактурата и гласоводенето, гъвкави нюансировка, фразирание и щрихи, широка динамична амплитуда и значителни музикално-драматургични и изпълнителски

възможности за концептуално изграждане на художествената образност и съдържание.

Обособява се група от най-изявени хорове (Професионален хор на операта и филхармонията в Косово, Студентските хорове към университетите в Прищина, Косово и Тетово, Македония, смесеният хорове към Двореца на културата, Женски хор в Средното музикално училище към гимназия „Кирил Пейчинович“ – Тетово, Македония и някои хорове към музикалните училища), при които успешно и устойчиво нарастват постиженията до степен на изравняване с нивото на добрите европейски хорове.

Забележимо нарастват постиженията на тези хорове по отношение на хоровата изразност и изпълнителско майсторство: убедително постигнати лиричен изказ, максимална емоционална и психологическа изразителност и изобразителност, многоплановост, колористичност и богатство на динамическата и агогическата нюансировка, свобода на музикалната форма, забележителна като внушение драматургична изразност и стройност на интерпретационна концептуалност; овладени съвременни хорово-изпълнителски средства и изразност, прилагане на сонорни ефекти, алеаторни комплекси, кластери, полиметрика и полиритмика, усложнени ритмични комплекси, включително и в сложни неравноделни размери, изискващи в голямата си част и значителен виртуозитет; опити за въвеждане на камерното хорово пеене и камерността като интерпретационен подход и репертоар; достигнати интерпретационни формално-структурни, драматургични, темпоритмични и сонористични статика, динамика и контраст с препратки към своеобразна и оригинална неоромантична експресивност.

Повишените художествено-изпълнителски възможности на хорозете рефлектират в **успешното им представяне на международна сцена:** златен медал, златна диплома, сребърна статуетка, специална награда за интерпретация, 3 първи награди и 4 втори награди от международните конкурси „Й. Брамс“ – Верингероде (2001 г.) и Цвикау (2002 г.), Германия, хоровите олимпиади в Линц“ (2000 и 2007 г.) и Грац (2008 г.), Австрия и Младежкия хор фестивал-конкурс в Кавадарци, Македония, дипломи от Балканския хор фестивал „ТЕХО“ в Тетово, Македония (за смесените хорове от Тетово при Двореца на културата и Факултета по музикално изкуство с диригент Арификмет Джемайли и хор „Акапелия“ с диригент Агон Джемайли); участия в Международния фестивал за нова музика “REMUSICA”, Косово, 2008 г. и фестивала “Дни на съвременната албанска музика”, Тирана, 2009 г. (Смесен хор на Филхармонията и операта в Косово); участия в различни фестивали (Хор на Музикалното училище в Джилян с диригенти Изет Калаба и по-късно Адурим Расими); концерти в Албания, Хърватска (Смесен хор на Филхармонията и операта в Косово, Смесен хор на Факултета по музикално изкуство, Прищина) и Швейцария (Хор на децата към Основното музикално училище в Джилян). Всичко това е показателно за ускореното развитие на

хоровете и приближаването им към художественото ниво и постижения на съвременното европейско хорово-изпълнителско изкуство.

Не на последно място следва да се подчертае, че тези постижения до голяма степен се дължат на създадената през втората половина на 20 в. в бивша Югославия и съхранена дори по време на войната за независимост в Косово ефективна система за обучение по музика и хорово пеене в началните, средните и висши учебни заведения по изкуства в Прищина и Тетово, на професионалната подготовка на млади преподаватели по музика и диригенти, на ежегодно провежданите регионални хорови състезания между училищата в градовете, стимулиращи творческата изява и изпълнителско майсторство на хоровете и на цялостната политика за възпитаване, обучение и привличане на младежта към хорово-изпълнителското изкуство.

6. Изводи

1. През междинния **Кризисен етап**, когато в продължение на 10 години културният и образователен живот в Косово е подложен на институционално унищожение, **успешно са съхранени хоровото изкуство, създадените традиции и основата за възстановяване и по-нататъшно развитие на хоровото дело в Косово**. Това става чрез активната обществена и концертна дейност на големите любителски хорове КХД „Агими” и Мъжки хор „Джакова”, запазената при много трудни условия дейност на училищните хорове и макар ограничената в рамките на католическите храмове дейност на църковните хорове.

2. Концертната и музикално-популяризаторска дейност на хоровете в основната си част преимуществено продължава да е посветена на родолюбивата и патриотична кауза и на движението за независимост.

3. Продължават да се съхраняват и развиват естествените предпоставки и специфични особености на вокалното и хоровото изкуство при албанците от Косово и Македония.

4. Интензивно продължава развитието на светското хорово пеене, ориентирано основно към изпълнение на **хоров репертоар от албански композитори** (около 187 произведения, от които 125 народни (хармонизирани и авторски фолклорни обработки), 60 авторски песни, 2 кантатно-ораториални творби и 1 опера.

5. Разширява се и се обогатява **стиловия и жанров диапазон на репертоара, като:**

многократно се изпълняват **най-добрите образци и нови творби от утвърдените и от младите албански композитори**; над два пъти се увеличава броят на изпълнените произведения от известни световни майстори и съвременни чужди композитори (50 творби).

6. **Нов момент е динамичното развитие на студентските и младежките хорове в Косово и особено в Македония.** Те се открояват с изпълнителските си

постижения, първи изпълнения, съвременен репертоар, овладяване на съвременни композиционни и изразни средства и спечелени отличия от международни конкурси и фестивали.

7. Създаден е нов професионален хор – Смесения хор на Филхармонията и операта на Косово, който поставя основите за развитие на оперното хорова пеене и операта в Косово.

8. Започват да се изпълняват и произведения в разгърнати вариационни, дву- и триделни сложни форми от съвременни албански и световни автори, включително и от албански и македонски композитори от по-младото поколение, съдържащи **усложнена фактура, интонационни и темпоритмични трудности, сонорни, алеаторни и ритмометрични комплекси.**

9. Нараства броят на регистрираните (документално доказани) първи за региона изпълнения – около 50 за Косово (от които на 2 опери и 5 кантатно-ораториални творби от световни майстори) **и 54 за Македония** (от които 2 на кантатно-ораториални творби).

10. На тази база и значително обогатените художествено-изпълнителски възможности на най-добрите хорове се **разширява стиловия и жанров диапазон на репертоара, като се представят и цялостно нови концертни програми.**

11. Усвоява се изпълнителската проблематика при изпълнението на големи циклични форми от известни световни майстори и съвременни албански композитори (9 кантатно-ораториални произведения, 2 опери и части от 1 кантатно-ораториално произведение).

12. Преодолява се регионалната затвореност и се развива тенденцията за излизане на хорвете на международна сцена, където те започват да изнасят концерти и да печелят отличия на международни конкурси и фестивали, като популяризират и съвременното албанско хорова творчество и изпълнителско изкуство.

13. Повишават се художествено-изпълнителските критерии и се достига до техническо съвършенство, красиво звукоизвличане, тембрална омекотеност, спятост и баланс между партиите, прецизна интонация и дикция, изразителна художествена декламационност и семантика, яснота на фактурата и гласоводенето, гъвкави нюансировка, фразирание и щрихи, широка динамична амплитуда и значителни музикално-драматургични и изпълнителски възможности за концептуално изграждане на художествената образност и съдържание.

14. Обособява се група от най-изявени хорове, при които успешно и устойчиво нарастват постиженията до степен на изравняване с художествено-изпълнителското ниво на добрите европейски хорове и убедително се постига лиричния изказ, максимална емоционална и психологическа изразителност и изобразителност, многоплановост, колористичност и богатство на динамическата и агогическата нюансировка, свобода на музикалната форма, забележителна като внушение драматургична изразност и стройност на

изпълнителската концептуалност. Овладяват се и разнообразни съвременни хорово-изпълнителски средства и изразност, прилагане на сонорни ефекти, алеаторни комплекси, кластери, полиметрия и полиритмика, усложнени ритмични комплекси, включително и в сложни неравноделни размери, изискващи в голямата си част и значителен виртуозитет.

15. Следва да се подчертае значението на изградената и функционираща система от действащи професионални и непрофесионални училищни, детски и младежки хорове в Косово и Македония, на ежегодното провеждане в рамките на бивша Югославия регионални хорови състезания, стимулиращи творческата изява на хорозете и на цялостната политика за обучение и привличане на младежта към хорово-изпълнителското изкуство. Те допринасят за възпитаване у младото поколение на любов към хоровото изкуство, изработват необходимите хорови навици и осигуряват основата за естественото кадрово попълнение и съответно бъдещо развитие на хорозете и хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония.

РАЗДЕЛ IV
ИЗВОДИ
ЗАКЛЮЧЕНИЕ
ПРИНОСИ
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Изводи

1. **Професионалната музикална култура и хорово изкуство при албанците от Косово и Македония започва да се развива в края на 19 век – значително по-късно от останалите страни в региона.**

2. **Разпространението на католицизма в Косово способства за създаване към католическите църкви на първите хорове в Косово (началото се поставя в Призрен от Хора при Катедралната църква “Дева Мария Помощница“). Хорозете към католическите църкви първоначално изпълняват преведени на албански език църковни песни. Част от тях са от класически майстори, както и хърватски и словенски песни. Голямата маса се пее на латински език.**

3. **В периода между Първата и Втората световни войни се поставя началото и постепенно започва да се развива светското хорово пеене в Косово. Хоровото творчество се ограничава предимно в сферата на хорозите обработки на народни песни, а хорово-изпълнителската дейност функционира и се развива като любителско изкуство.**

4. След 1940 г. в католическите църкви започват да се изпълняват и меси от световни композитори за смесен хор и солисти с инструментален съпровод.

5. **Пълноценна концертно-сценична, светска хорово-изпълнителска дейност в Косово се развива от четиридесетте години на 20 в. по времето на бившата Югославска федерация. В репертоара на хорозете стремително навлизат светски композиции. Започва дейността и развитието на първите големи любителски**

хорове (Смесен хор към КХД „Агими”, Призрен и Мъжки хор „Джакова”, Джакова (Джяковица), Смесения хор на Факултета по изкуства в Прищина, хорове към музикалните училища в Митровица, „Лоренц Антони” в Призрен и „Пренк Якова” в Прищина и достига върхови постижения при полупрофесионалния смесен хор “Colegium Cantorum”, Прищина и професионалния смесен хор на Радио и Телевизия Прищина, които за съжаление преустановяват дейността си в края на I период. Останалите хорове продължават дейността си и през II период.

6. Преобладаващата част от хоровете осъществяват своята концертна дейност основно в региона и в рамките на бивша Югославия. Следва да се отбележи, че до средата на 80-те години на 20 в. федеративното устройство на бивша Югославия позволява до определена степен развитие на националните културни традиции и особености и предоставя едно разширено поле за обмяна на опит и творческа изява на хоровете на различни хорови фестивали и конкурси на регионално и федеративно ниво. **В Македония до 80-те години на 20-ти в. хоровата дейност се осъществява главно чрез училищните любителски хорове** (предимно еднородни детски) в началните и средни училища. Няма данни за функционирането на други хорове.

7. През II период в Косово са създадени: Професионалния хор на Косовската филхармония и опера, хорове към музикалните училища в Джилян, „Ческ Задея” във Феризай, „Тефта Ташко” в Митровица и детския хор „Птичките пеят” при Радиото и Телевизията в Прищина. След обособяването през 1991 г. на независима **Република Македония**, в Тетово са създадени Смесения хор при Двореца на културата, Смесения хор и хор „Акапелия” към Факултета по музикално изкуство и Женския хор в Средното музикално училище към гимназия „Кирил Пейчинович”. С тяхното формиране **настъпва едно ускорено развитие на хоровото изкуство, довело до значителни творчески постижения.**

8. В липсата на собствена държавност, която до голяма степен възпрепятства създаването на необходимите условия и възможности за самостоятелно развитие на културата и изкуството и исторически създалите се различни възможности за влияние и усвояване на европейския културен модел се коренят до голяма степен причините за по-късното възникване и развитие на професионалната музикална култура и хорово изкуство при албанците от Косово и Македония. Те дават и отпечатък върху и обясняват специфичните разлики в културното и хорово-изпълнителското развитие между Косово и Македония. Така, но с определено **закъснение от около половин век се възпроизвежда и повтаря моделът на формиране и развитие на хоровото изкуство като в другите съседни балкански страни.**

9. Концертната и музикално-популяризаторска дейност на хоровете преимуществено е посветена на родолюбивата и патриотична кауза и на движението за независимост.

10. Съхраняват се и се **развиват естествените, отличителни и характерни за албанците от Косово и Македония качества, особености и изразност на вокалното и хорово изкуство**: заимствани от фолклора тематично и жанрово богатство, ладова обособеност на мелодиката, голямо метроритмично разнообразие (включително неравноделните 7/8, 8/8, 9/8 размери), темпоритмична гъвкавост и ритмично многообразие; мелодична разпевност, свързана с интонационно-речевите особености на албанския език; мекота и естествена тембрална оцветеност на звука, обусловени от характерните за Балканите природо-климатични условия.

11. **Разширява се и се обогатява стиловия и жанров диапазон на репертоара**. Той обхваща около 440 произведения (ок. 202 през I период и 238 през II период), като:

11.1. **Преимуществено преобладават произведенията от албанските композитори** – около 369, от които 262 хармонизирани народни песни и авторски фолклорни обработки (137 – I период и 125 – II период) и 107 авторски (44 – I период и 63 – II период), включително 2 опери и 3 кантатно-ораториални творби. Многократно се изпълняват най-добрите образци и нови творби от утвърдените и от младите албански композитори.

11.2. **Произведенията от чужди автори в репертоара** са около 71 (21 – ок. 10% през I период и 50 – над 20% през II период), като през II период над два пъти се увеличава броят на изпълнените произведения от известни световни майстори и съвременни чужди композитори.

11.3. На тази база и значително обогатените художествено-изпълнителски възможности на най-добрите хорове се **разширява стиловия и жанров диапазон на репертоара**.

11.4. Водещите хорове представят и **цялостно нови концертни програми**.

12. **Нараства броят на концертно изпълнените големи циклични творби от известни световни майстори и съвременни албански композитори и се усвоява изпълнителската им проблематика** – общо 19 произведения, от които: I период – 1 кантатно-ораториално произведение (Моцарт – Requiem) от световен майстор, концертно изпълнение на 2 опери и 3 кантатно-ораториални творби от албански композитори; II период – 9 кантатно-ораториални произведения и 1 опера от световни майстори и 1 опера и 2 кантатно-ораториални произведения от албански композитори.

13. Значителен е броят на първите **изпълнения**:

13.1. Естествено е през I период почти всички произведения от албанските композитори да са изпълнени за първи път, а от чуждите автори – за първи път в Косово.

13.2. През II период нараства броят на регистрираните (документално доказани) първи за региона изпълнения – около 50 за Косово (от които на 2 опери и 5 кантатно-ораториални творби от световни майстори) и 54 за Македония (от които 2 на кантатно-ораториални творби).

14. В изпълненията на хорвете първоначално (I период) преобладават произведения, написани в малките едно-, дву- и триделни песенни и куплетно-вариационни форми. През II период започват да се изпълняват и произведения в разгърнати вариационни, дву- и триделни сложни форми от съвременни албански и световни автори, включително и от албански и македонски композитори от по-младото поколение, съдържащи усложнена фактура, интонационни и темпоритмични трудности, сонорни, алеаторни и ритмометрични комплекси.

15.1. **Художествено-изпълнителското развитие на хорвете първоначално (I период) е съпътствано от неизбежните трудности** по усвояване на звукоизвличане, регистри и преходи, ансамбъл, интонация и строй, динамика, тембралност, нюансировка и фразирание. **Изпълнителската проблематика се овладява постепенно**, което рефлектира и върху интерпретационните качества на хорвете.

15.2. Със създаването през втората половина на 20 в. на Полупрофесионалния хор "Colegium Cantorum", Прищина (носител на федерални и национални награди и първият носител на международни награди - трето място и трета награда на Международния хоров фестивал-конкурс в Ланголен, Англия, придобил голяма международна известност и авторитет и надхвърлил с изкуството и концертите си в Албания, Германия, Румъния, Англия, СССР, Холандия, Дания и Италия тясно регионалните граници) и Професионалния хор на Радиото и Телевизията на Прищина (реализирал множество записи в Радиото и първи изпълнения на концертни програми от известни албански и световни композитори), се **достига до едно забележимо професионално и художествено развитие и усъвършенстване**. При тях с лекота се преодолява проблематиката на звукоизвличане и се постигат характерните за албанските хорове тембрална оцветеност и мекота на звука, изравнен ансамбъл, много добра интонация и строй, ясна артикулация, дикция и художествена декламационност на поетичния текст, гъвкави нюансировка, фразирание и щрихи и значителни музикално-драматургични и изпълнителски възможности за концептуално изграждане на художествената образност и съдържание. За съжаление тези хорове преустановяват дейността си в края на 80-те години.

16. **Въпреки междинния Кризисен етап**, когато като цяло в продължение на близо 10 години са замразени и подложени на институционално унищожение културния и образователен живот в Косово, **хоровото изкуство и създадените традиции са успешно съхранени**. Това става чрез активната, ангажирана и посветена на национално-освободителната борба обществена и концертна дейност на големите любителски хорове КХД „Агими” и Мъжки хор „Джакова”, запазената при много трудни условия дейност на училищните хорове и макар ограничената в рамките на католическите храмове дейност на църковните хорове. Така е съхранена основата за възстановяване и по-нататъшно развитие на хоровото дело в Косово.

17.1. **Нов момент е динамичното развитие на студентските и младежките хорове в Косово и особено в Македония** – Смесен хор на Факултета по изкуства, Прищина, Смесен хор при Двореца на културата, Тетово, Смесен хор и хор „Акапелия” на Факултета по изкуства, Тетово. Те се открояват като изпълнителски постижения, първи изпълнения, съвременен репертоар, овладяване на съвременни композиционни и изразни средства и спечелени отличия от международни конкурси и фестивали.

17.2. **Създаден е нов професионален хор – Смесеният хор на Филхармонията и операта на Косово**, който не само компенсира празнината, получена след преустановяването на дейността на полупрофесионалния хор “Colegium Cantorum” и професионалния Смесен хор на Радио и Телевизия – Прищина, но поставя основите за развитието на оперното хорово пеене и операта в Косово.

18. **Преодоляна е регионалната затвореност. Най-изявените хорове излизат и на международна сцена, като изнасят концерти, печелят отличия на международни конкурси и фестивали и популяризират и съвременното албанско хорово творчество и изпълнителско изкуство** (смесените хорове при Двореца на културата, при Факултета по изкуства и хор „Акапелия” на Факултета по изкуства, Тетово, Македония, Професионалния смесен хор на Филхармонията и операта и Смесения хор на Факултета по музикално изкуство, Прищина в Косово и някои хорове към музикалните училища).

19. **Съществена отлика през Втория период е и стремежът към усвояване на изпълнителската проблематика при изпълнението на големи циклични форми от известни световни майстори и съвременни албански композитори**. В тази насока най-успешни са достиженията на студентските хорове в Прищина, Косово (5 кантатно-ораториални произведения) и Тетово, Македония (4 кантатно-ораториални произведения) и Професионалния хор на операта и филхармонията в Косово (2 опери и части от 1 кантатно-ораториално произведение).

20. **Повишени са художествено-изпълнителските критерии**. Достигнати са техническо съвършенство, красиво звукоизвличане, тембрална омекотеност, спятост и баланс между партиите, прецизна интонация и дикция, изразителна художествена декламационност, яснота на фактурата и гласоводенето, гъвкави нюансировка, фразирание и щрихи, широка динамична амплитуда и значителни музикално-драматургични и изпълнителски възможности изграждане на художествената образност и съдържание.

21. **Обособена е група от най-изявени хорове, при които успешно и устойчиво нарастват постиженията по отношение на изпълнителско майсторство и интерпретационна концептуалност до степен на изравняване с художествено-изпълнителското ниво и достижения на добрите европейски хорове**. При тях убедително се постига лиричния изказ, максимална емоционална и психологическа изразителност и изобразителност, многоплановост, колористичност и богатство на динамическата и агогическата нюансировка,

забележителна като внушение драматургична изразност и стройност на изпълнителската концептуалност. Овладеват се разнообразни съвременни хорова-изпълнителски средства и изразност, прилагане на сонорни ефекти, алеаторни комплекси, кластери, полиметрика и полиритмика, усложнени ритмични комплекси, включително и в сложни неравноделни размери, изискващи в голямата си част и значителен виртуозитет.

22. Трябва да се отбележи и вниманието, което се отделя на развитието на непрофесионалните (любителски към началните и средни училища) и професионалните (към средните и висши музикалнообразователни институции) училищни, детски и младежки хорове в Косово и Македония. И при тях основно доминира албанския хоров репертоар – предимно народни песни и авторски фолклорни обработки. В преобладаващите случаи изпълнителските възможности са ограничени от възрастовите особености, налагащото се периодично текучество, недостатъчна школуваност, ансамблова и интонационна проблематика и пр. Но те и особено хоровете към професионалните учебни заведения по музика (с професионална насоченост) поставят и осигуряват основата, допринасят и са гаранция за бъдещото развитие на хоровото изкуство.

23. Следва да се подчертае значението на изградената и функционираща в рамките на бившата Югославска федерация система на ежегодно провеждани регионални хорови състезания, стимулираща развитието на хоровете и на цялостната политика за възпитаване, обучение и привличане на младежта към хорова-изпълнителското изкуство, които възпитават у младото поколение любов към хоровото изкуство, изработват необходимите хорови навици и осигуряват естественото кадрово попълнение, обновяване и съответно бъдещо развитие на хоровете.

2. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Още от възникването си хоровата музика при албанците от Косово и Македония има бурно развитие. Съществуването на хоровете в по-развитите косовски градове има голямо значение, тъй като години наред те „обучават” албанското общество, развивайки в него чувството и вкуса към хармонията. Създадените хорове, ръководени успешно от диригентите си, заслужават похвала, тъй като от аматьори успяват да създадат професионалисти и да извисят по този начин художествената стойност на хоровото пеене. В заключение искам да подчертая още веднъж ролята на хоровете, които въпреки, че са сформирани сравнително късно в сравнение с тези от съседните ни държави, успяват да изиграят важна роля за разпространението и развитието на хоровата музика. Това са големи художествени постижения, като някои от хоровете все още продължават да работят в тази насока. Без съмнение специална заслуга имат и създателите, и диригентите на хорова

музика. В тази работа съм представил някои от дейностите и разнообразния репертоар, които удостоверяват хоровата култура като изпълнителство и творчество, развитието ѝ и неуморната и професионална работа на редица диригенти и хорове.

От източниците на преден план изпъква развитието на ранната традиция в хорово-изпълнителското изкуство от Прищинския хор, „Colegium Cantorum“, ръководен от големи Марк Качинари, мъжкия хор от Джакова, ръководен от маестро Рауф Доми, Хорът на радио Прищина, както и много други хорове, които сме посочили в настоящата разработка, които успяват да създадат школа и традиция на пеене и са положителен пример. На финала може да се каже, че в сравнение с първите години, когато се организират хорови конкурси, които насърчавали много диригенти и хористи да работят отговорно и с ентузиазъм, то днес не се организират такива, които биха стимулирали диригентите да създават повече хорове, както за деца, така и за възрастни. Днес съществуват само няколко хора, които са много малко в сравнение с миналото.

Живеем в ХХІ век, във века на промените. Носители сме на една ценна култура, на едно съкровище каквото е музиката, но не успяваме да разберем неговата стойност. Виждаме, че в европейските държави са успели да дадат живот на музиката. Те са облекли музиката с един несравним епитет и са я направили да живее между хората. Но, неочаквано, се връщаме в нашия малък свят, в нашата горчива реалност и разбираме, че при нас, в нашата страна, музиката все още е паразитна. Не ни остава нищо друго, освен да се надяваме за едно по-добро бъдеще, като с хода на времето, хората ще разберат значението и ценността на музикалното изкуство.

Хоровото изкуство има фундаментално значение. Като форма на колективна работа, организирана добре, то носи позитивни художествени и музикално-възпитателни ефекти. Хорът е единственият начин за ангажирането на един значителен брой хора и е символ, с който се гордее всяко развито и цивилизовано общество. Да се формира един хор е до голяма степен е извънредна отговорност на диригента. Не вярвам нищо на думи, тъй като всяка работа трябва да излиза от душата и съзнанието на диригента. Днешното време трябва да даде повече резултати, защото то създава по-добри и по-подходящи условия за работа. Един успешен хор струва колкото хиляда умни думи, защото този хор удовлетворява и хористите, и диригента, и публиката, и обществото.

Дългото пътуване в художествения музикален свят е едно трудно, но и приятно пътуване. Всичко, което трябва да се направи, е по-голям ангажимент на образователната структура, отговорна за сферата на музиката, правилна и необходима инструкция, желание за работа, без да се вземат предвид условията или обстоятелствата, любов към музиката, адекватно вдъхновение и доверие в себе си. Ако всички тези компоненти се обединят в едно, тогава е повече от вероятно, че успехът няма да липсва.

„Музикалният свят е най-хубавият свят на звуците, където думите, които трябва да изкажем, ги пеем. Артистът не трябва да говори, говори неговата творба”¹.

3. ПРИНОСИ

Основни приноси на настоящия труд са, че той за първи път:

1. Събира наличната, но разпокъсана информация за хорвете при албанците от Косово и Македония от до голяма степен оскъдни исторически източници.
2. Основава се и на възможната допълнителна информация, включително от публикации, интервюта с диригенти и др. подобни.
3. Систематизира цялата налична информация.
4. Проследява основаването, формирането и развитието на хорвете, като обхваща, класифицира и представя възможно най-пълна картина на исторически обособеното им развитие.
5. Формулира и аргументира периодизацията в историческото и художествено-творческо развитие на хоровото изпълнителство в Косово и Македония.
6. Изследва, анализира и обобщава хорово-изпълнителското изкуство в следните аспекти: основаване и обществено полезна дейност на хорвете; концертната им дейност в страната и чужбина; репертоарът и художествено-естетическите му насоки; художествените постижения, специфичните творчески и художествено-изпълнителски отлики и изпълнителската проблематика.
7. Предоставя биографични и творчески данни за най-изявените и заслужили диригенти;
8. Така трудът се стреми да представи едно широкообхватно, прецизно и историографски издържано изследване на създаването, развитието, дейността, художествено-творчески постижения и изпълнителската проблематика на хорвете и хорово-изпълнителското изкуство при албанците от Косово и Македония.
9. В този смисъл той ще представлява един своеобразен алманах за хорвете и хорово-изпълнителското изкуство, който с енциклопедичния си характер ще е от голяма полза както за специализираната, така и за най-широка аудитория, включително любители, ученици и студенти по музика и ще популяризира развитието и традициите на хоровото изкуство на албанците от Косово и Македония.
10. Не на последно място трудът допринася и за изследването и проучването на регионалните култури на територията на Европа, каквато е тази на албанската общност, на процесите на развитие и специфичните им особености и отлики,

¹ www.forumishqiptar.com

като по този начин отговаря на европейските директиви и съвременните културни практики.

Използвана литература:

1. Актуални проблеми на хоровото изкуство – Сб. Студии, С., 1985.
2. Баларева, А. – Хоровото дело в България и връзките му с хоровата култура на страните от Югоизточно и Централна Европа – Муз. хоризонти, № 10, 1984.
3. Баларева, А. – Хоровото дело в България (от средата на XIX в. до 1944 г.) – С., Изд. БАН, 1992.
4. Баларева, А. – Хоровото изкуство в България през втората половина на XX век – С., СБК, Юбилеен сб. „Музиколози 04”, 2004.
5. Видас, С. – Развитие на песенните форми и фразиране – Годишник на БДК, т. III, Н. И., С., 1964.
6. Гачев, Г. – Ускореното развитие на културата – С., 1979.
7. Гюлева, Л. и Янев, Ем. – Хорознание – Музика, С. 1980.
8. Димитров, Г. – Беседи по въпроса за хоровото изкуство – Н. И., С., 1964.
9. Делиганев, Г. – Вокалната работа в хора – Сб. За хоровото изкуство, М., С., 1980.
10. Илиев, К. – Исторически развой и съвременни проблеми на изпълнителското изкуство – Сб. Проблеми на музикалната интерпретация, Н.И., С., 1970.
11. Илиев, К. – За диригентското изкуство – Муз. хоризонти, кн. 5, 1988.
12. Киселова, Е. – За вокалната педагогия – Н.И., С., 1963.
13. Кожухаров, С. – Въведение в теорията на музикалните системи – Муз. хоризонти, С., 2008.
14. Кръстев, В. – Българската музикална култура, Н.И., С., 1974.
15. Кръстев, В. – Профили, 4, С., 1983.
16. Кръстева Наумова, Н. – Български хорови стилове от 30-те години и традициите на полифоничната музика – БДК, С., 1984.
17. Орукин, Е. – От школувания тон до високото певческо майсторство – Н.И., С., 1963.
18. Петков, Д. – Мисли за реализма в изпълнителското изкуство – Сб. Проблеми на музикалната интерпретация, Н. И., С., 1970.
19. Робев, Г. – За учебно-възпитателната работа в самодейния хор – Сб. За хоровото изкуство, М., С., 1980.
20. Робев, Г. – Някои проблеми на самодейното хорово-изпълнителско изкуство – КИК, ЦХС, В., 1974.
21. Русков, Д. – Някои проблеми на хоровото акапелно пеене – Годишник на БДК, т. I, Н. И., С., 1960.
22. Стоянов, П. – Аспекти на стила в музиката – Хайни, С., 2010.
23. Стоянов, П. – Взаимодействие между музикалните форми – Музика, С., 1975.

24. Анисимов, А. – Дирижер – хормейстер – Л., Музыка, 1976.
25. Асафьев, Б. – О хоровом искусстве – Л., 1980.
26. Балашов, В. – Ролята на словото във вокално-хоровото изкуство – Сб. Изкуството на хоровия диригент, С., 1968 г.
27. Виноградов, К. П. – Работа над диксией в хоре – М., Музыка, 1967.
28. Дехант, Г. – „Дирижирование. Теория и практика музыкальной интерпретации” – Н.Н., Деком, 2000.
29. Дирижерское исполнительство – Сб., составитель Гинсбург, Л., Музыка, М., 1975.
30. Куюмджиев, Ал. - Теория и практика на работата с хор, Благоевград, 2010)
31. Мусин, И. – Техника дирижирования – Музыка, Л., 1967.
32. Мухин, В. – Вокалната работа в хора – сб. Изкуството на хоровия диригент, С., 1968.
33. Назаренко, И. К. – Изкуство на пеенето (Очерци и материали по история, теория и практика на художественото пеене) – Христоматия, Н.И., С., 1975.
34. Ольхов, К. – О дирижировании хором – Л., 1961.
35. Паисов, Ю. – Камерный хор – новая ветвь русского хорового исполнительство – Сб. Современные проблемы советского музыкально-исполнительского искусство, М., 1985.
36. Работа в хоре (Сб. статей) – Профиздат, 1977.
37. Рождественский, Г. – Мысли о музыке – Музыка, М., 1975.
38. Соколов, В. - Работа с хором (Второе издание, переработанное и дополненной) – Музыка, 1983.
39. Чесноков, П. – Хорът и неговото ръководене – С., Н. И., 1958.
40. Ансерме, Э. – Беседы о музыке – Музыка, Л., 1976.
41. Бърнстайн, Л. – Музыка – всем – М., 1978 (from: The joy of music, N.Y., 1959; The infinite variety of music, N.Y., 1966.)
42. Шерхен, Х. – Ръководство по дирижиране – С., Н. И., 1968.
43. Юссон, Р. – Певческий голос – М., 1974.

Използвана литература (lat.):

44. Behrman, M. – Chorleitung – Band 1: Probentechnik. Hänssler, Stuttgart, 1984.
45. Beltrando-Patier, M.-C., Histoire de la musique, BORDAS, Paris, 1982, N.E. 1993, Музыка, С., 1997, 1999.
46. Dahlhaus, C. – Die Musik des 19. Jahrhunderts (Neues Handbuch der Musikwissenschaft, Herausgegeben von C. Dahlhausq Band 6) – Wiesbaden, 1980.
47. Der Brockhaus: Musik, Komponisten, Interpreten, Sachbegriffe, 3. ed., actual und überarb., Leipzig, Mannheim: Brockhaus, F. A., 2006.
48. Ehmman, W. – Die Chorführung – Bärenreiter, Kassel, 1973.
49. Garsia, Manuel – A Complete Treatise on the Art of Singing: Part Two – Da Capo Press, N.Y., 1970.
50. Lehmann, Lilli – Meine Gesangkunst – Bote & Bock, Berlin, Wiesbaden, 7 Auflage, 1962.

51. Ross, Willian Ernest – Secrets of singing – Indiana University Book Store, 1959.
52. Ross, Willian Ernest – Sing high, sing low – Indiana University Book Store, 1963.
53. The New Grove Dictionary of Music and Musicians – ed. by Sadie St., Volume 1, 4, 5, 14, 17, 18 – London, Macmillian Publishers Ltd., Second Edition, 2000.
54. Tokaji, A. – Zur Geschichte der Förderung der gemischten Chöre – aus Zwei Schriften über Chorsingen – Budapest, 1982.
55. Thomas, K. – Lehrbuch der Chorleitung. Neuauflage – 3 Bände, Breitkopf & Härtel, Wiesbaden 1952–1953.
56. Riemann, H. – Musikalische Dynamik und Agogik, Hamburg, 1884.
57. Mr.Engjëll Berisha Arti muzikor, Prishtinë 2005 (Маestro Енджъл Бериша, Музикалното изкуство, Прищина 2005)
58. Mr.Engjëll Berisha-Kolë Shiroka GjysHa shekulli jete dhe veprimtarie të KХД „Agimi” Prizren 1994 (Маestro Енджъл Бериша-Кол Широка, половин вековна дейност с „Агими” Призрен 1994)
59. Mr.Engjëll Berisha, Studime dhe vështrime për muzikën (Маestro Енджъл Бериша, Изследвания на музиката)
60. Mr.Engjëll Berisha Themelimi i shkollës së muzikës në Kosovë Kori i Burrave, Gjakovë 1995 (Маestro Енджъл Бериша Създаване на музикалното училище в Косово Мъжкият хор, Джакова, 1995)
61. Edukate muzikore, Doracak per arsimtare te edukates muzikore te shkolles fillore prej klases I-VIII-Seniha Spahiu Музикално образование. (Наръчник за преподавателите по музикално образование за началните училища от I-VIII клас. Сениха Спахиу).
62. Arti I kendimit koral(kori dhe dirigjenti koral)-Dragan Shuplevski. Shkup 1999 (Изкуството на хоровото пеене (хорът и хоровият диригент - Драган Шуплевски, Скопе, 1999)
63. J. Andreis- S. Zlatic (urednici), Yougoslav Music. Beograd 1959.
64. J. Andreis- D. Cvetko- S. Duric Klajn, Historijski razvoj muzicke kulture u Jugoslaviji. Zagreb 1962.
65. S. Duric- Klajn, Uvod u istoriju jugoslavenske muzike. Beograd 1963.
66. M. Milosavljevic- Pesic- Z. Kucukalic, Kompozitori I muzicki pisci Jugoslavije. Clanovi Saveza kompozitora Jugoslavije 1945- 1967. Katalog. Beograd 1968.
67. I. Jampoljski (urednik), Iz proslogo jugoslavskoj muzyki. Moskva 1970.
68. T. Reich, Susreti suvremenim kompozitorima Jugoslavije. Zagreb 1972.
69. D. Cvetko , Musikgeschichte der Sudslawen. Kassel- Ljubljana 1975.
70. V.R. Dordevic, Prilozi biografskom recniku srpskih muzicara. Beograd 1950.
71. S. Duric- Klajn, Muzika I muzicari. Beograd 1956.
72. P. Konjovic, Ogledi o muzici. Beograd 1965.
73. V. Pericic, Muzicki stvaraoici u Srbiji. Beograd 1969.
74. N. Mosusova , Uticaj folklornih elementa na strukturu romantizma u srpskoj muzici (disertacija u rukopisu), 1970.
75. S. Duric- Klajn, Historijski razvoj muzicke culture u Srbiji. Beograd 1971.
76. T. Skalovski, Deset godina muzickog zivota Makedonije, Zvuk, 1955, 2- 3.

77. N. Nikolovski, Posleratno muzicko stvaralastvo u Makedoniji , Zvuk,1957, br.11- 12.
78. D. Ortakov, La creation musicale macedonienne d'aujourd'hui, Zvuk, 1967, br. 77-78.
79. B. Karakas, Muzickite tvorci vo Makedonija. Skopje 1970 (srpskohrv. Prijevod: Muzicki stvaraoci u Makedoniji. Beograd 1970).
80. D. Ortakov, Prilog proucavanju muzicke proslosti Makedonije, Arti musices, 1971, 2.
81. Mirko Hadnadev, Od audicije do koncerta, Novi Sad, 1971

Референтни източници

Архивни материали:

1. Универзитетски вестник 04.12.2007
2. Biblioteka e Akademisë së Shkencave dhe Arteve te Kosoves, Nr. Inv. 227_.

Предоставени лични данни:

3. Mr. Jehona Zajmi Badivuku-Dirigjente, të dhëna personale (Маестро Йехона Заими Бадивуку – диригент, лични данни)
4. Prof. Ramadan Ramadani-Dirigjent i Korit të RTP-së deri 1990, të dhëna personale (Проф. Рамадан Рамадани – диригент на хора на Радио Телевизия Прищина до 1990 година, лични данни)
5. Prof. Bajram Osmani-Dirigjent i korit te fëmijëve te shkollës fillore”Selami Hallaqi” Gjlan, të dhëna personale (Проф. Байрам Османи – диригент на детския хор към начално училище „Селями Халачи“ Джилян, лични данни)
6. Prof. Lirije Halili-Koshi-dirigjente e korit Mitrovicë - të dhëna personale (Проф. Лирије Халили-Коши – диригент на хора на Митровица – лични данни)

Интервјуа:

1. Интервју с диригент Агон Джемали
2. Interviste me Laurije Ibrahim; Интервју с Лаурије Ибрахими
3. Interviste me Fjolla Tresin; Интервју с Фьола Треси
4. Interviste me Hamdi Islamin; Интервју с Хамди Ислами
5. Interviste me Gadaf Elmazin; Интервју с Гадаф Елмази
6. Interviste me Jalldeze Xhemalin; Интервју с Јалдесе Джемали
7. Interviste me Burhanedin Isakun; Интервју с Бурханедин Исаку
8. Interviste me Rexhep Dalifin; Интервју с Реджеп Далифи
9. Интервју с диригент Зюлчюфли Зиба

Интернет:

1. www.ilriapost.com
2. www.ilriapost.com
3. www.forumishqiptar.com
4. www.angels.top-forum.net
5. http://www.sa-kra.ch/bota_e_artit.htm

Публикувания свързани с дисертационият труд

1. Zhvillimi dhe veprimtaria korale ne shkollat e mesme te muzikes. – В: “ Spisane na naucniot simpozium na albanskite muzickite pedagozi, Tetovo (23.03.2013) pod posat “
2. Университетските хорове на албанците от Косово и Македония. "Млад научен форум за музика и танц". София:НБУ, Департамент Музика, 2012, с. 39
3. Специфика на училищното хорове пеене при албанците от Косово и Македония. "Млад научен форум за музика и танц". София:НБУ, Департамент Музика, 2013, Под печат